

democraat

9e jaargang
nummer 3

Sell '76

uitgave: politieke partij democraten '66

UITNODIGING

voor de Algemene Ledenvergadering van D'66
op zaterdag 6 november 1976 in Tivoli te Utrecht

CONCEPTAGENDA

9.30 uur	1. opening benoeming notulen- en stemcommissie goedkeuring congresreglement vaststelling agenda
	2. financiën: verslag van de penningmeester goedkeuring jaarrekening 1975 + décharge van de penningmeester; verslag van de financiële commissie goedkeuring van de begroting 1977 + vaststelling contributie
	3. toespraak partijvoorzitter Jan ten Brink
	4. discussie over het nieuwe programma van D'66
12.00 uur	5. lunch; gelegenheid tot kennismaking met de reeds aangemelde kandidaten voor de Tweede Kamer en de nieuwe kandidaten voor het Dagelijks Bestuur
13.00 uur	6. discussie en stemming over de resoluties en amendementen van het hoofdbestuur
	7. voorstellen tot wijziging van Statuten en Huishoudelijk Reglement: discussie en stemming
	8. korte introductie van de kandidaten voor het lijsttrekkerschap voor de Tweede Kamer verkiezingen
	9. stemmingen over de vervulling van de vacatures in: — de geschillen-commissie — de rapportage-commissie — het dagelijks bestuur verkiezing van een nieuwe partijvoorzitter verkiezing van de lijsttrekker
	10. toespraak van de gekozen lijsttrekker
	11. bekendmaking van de plannen voor de verkiezingscampagne
	12. toespraak van de nieuwe partijvoorzitter
17.00 uur	13. sluiting

TOELICHTING OP DE AGENDA.

De A.L.V. van 25 november 1975 nam met grote meerderheid de resolutie Glastra van Loon aan - U weet nog wel: 'Al datgene te doen wat nodig is om deelname door D'66 aan volgende Tweede kamerverkiezingen mogelijk te maken' (ik citeer uit mijn hoofd).

Dat doen was weggelegd voor het hoofdbestuur. Deze Democraat geeft U de gelegenheid een idee te krijgen wat het hoofdbestuur terecht heeft gebracht van een meer specifiek onderdeel van de opdracht die in de resolutie J.G.v.L. was vervat: 'Hoofdpijnen van een programma voor een volgende regeringsperiode. Ik verklaar geen geheim als ik U vertel dat JGvL zelf de grote inspirator is geweest van het programma dat nu voor U ligt. Hoofdpijnen? Dat moet U maar even vergeten. Hoewel - zelfs in een ruim bestek van 24 bladzijden kun je toch slechts hoofdpijnen geven van plannen die je maakt voor een periode van minstens 4 jaren. Het hoofdbestuur vindt dit programma waarvoor veel denk- en schrijfwerk is verricht door mensen buiten het HB en zelfs buiten D'66, een goed programma. Hoezo, buiten D'66? Er zijn ook gedachten en schrijfsels van Resoluut verwerkt. Dat spreekt eigenlijk vanzelf als je met hetzelfde programma, met dezelfde lijst en liefst met dezelfde partij de verkiezingen in wilt gaan. Wij vinden het programma zó goed dat wij daarmee gerust de verkiezingen aan durven. Er rijzen nog twee vragen:

- 1e. Als wij zo'n ophef maken van dat nieuwe programma, waarom is er op de komende A.L.V. dan slechts een deel van de morgen uitgetrokken om hierover te discussiëren?
- 2e. Als dit programma waard is om er de verkiezingen voor in te gaan, waarom staat dan nergens in de Democraat - waar is de resolutie van het hoofdbestuur die de A.L.V. formeel aanbeveelt

om tot deelname aan de verkiezingen te besluiten?

- ad 1.: De discussie over het programma kan op de komende A.L.V. slechts heel globaal zijn. Wij willen graag de 'hoofdpijnen' van Uw kritiek of Uw instemming hierover om verder te kunnen werken. De werkelijke discussie en de definitieve goedkeuring van het programma is voorbehouden aan de A.L.V. die in januari zal worden bijeengeroepen. Dan komen ook de eventuele amendementen aan bod die U ná 6 november ons kunt toezenden.
- ad 2.: Een goed programma is helaas geen garantie voor een geslaagde verkiezings campagne of b.v. 10 kamerzetels. Dat hebben wij in het verleden gemerkt, ons programma was altijd goed, het resultaat minder. Er komt beslist meer voor kijken om op 6 november met elkaar het juiste besluit te nemen: wij doen mee, of wij doen niet mee. Het hoofdbestuur is daar nog niet mee klaar, er vindt nog steeds overleg plaats met de fractievoorzitter van de Tweede kamer, Jan Terlouw, met de bewindslieden en met vertegenwoordigers van Resoluut. Daarom hebben wij beslotende leden van D'66 eerst het programma aan te bieden en met de 'politieke resoluties' te wachten tot de tweede Congressdemocraat die U eind oktober in Uw brievenbus kunt verwachten. U hebt intussen de gelegenheid om voor Uzelf uit te maken of het programma van D'66 voor 1977 en de jaren daarna het op zichzelf wenselijk maakt dat deze partij vertegenwoordigd blijft in ons parlement.

Jan ter Brink

CONCEPT CONGRES REGLEMENT

Artikel 1:

Het congres is een Algemene Leden Vergadering van D'66.

Artikel 2:

Moties en amendementen voorhet 6 November Congres moeten uiterlijk zaterdag 30 oktober 1976 op het congressecretariaat D'66, Postbus 1966, Amsterdam zijn. De moties en amendementen moeten door ten minste vijf leden van D'66 ondertekend zijn en verzonden worden t.a.v. de rapportage commissie.

Om in de tweede Congressdemocraat opgenomen te kunnen worden moeten moties vóór woensdag 13 oktober verzonden worden. De overige moties en amendementen zullen op het congres aan de balie liggen.

Artikel 3:

De rapportagecommissie heeft het recht op grondslag van de ingediende moties ook tijdens de Algemene Leden Vergadering amendementen in te dienen.

Artikel 4:

Het congres wordt geleid door drie voorzitters, die worden aangewezen door het Hoofdbestuur. Bij de behandeling van een onderwerp waarbij één van de voorzitters uit hoofde van enige partijfunctie is betrokken, treedt deze niet als fungerend voorzitter op zolang de behandeling van dit onderwerp duurt.

Artikel 5:

De fungerend voorzitter heeft het recht spreektijd te verdelen en te beperken. Beslissingen van de congresleiding zijn bindend behoudens onmiddellijk beroep op het congres dat daarover stemt zonder discussie.

Artikel 6:

De behandeling van amendementen en moties geschiedt als volgt:

1. de indiener of een door hem aangewezen lid van D'66 geeft desgewenst een beknopte toelichting;
2. de fungerend voorzitter verleent degenen die zich volgens de bij de congresleiding berustende sprekerslijst als spreker hebben aangemeld, in volgorde van aanmelding het woord;
3. het Hoofdbestuur en de rapportagecommissie kunnen aan het congres een advies omtrent het voorstel geven;

4. de fungerend voorzitter brengt de amendementen in volgorde van ingrijpendheid in stemming en daarna het al dan niet geamendeerde voorstel;
5. de fungerend voorzitter brengt resoluties en moties over een bepaald agendapunt pas in stemming als alle resoluties en moties over dat agendapunt zijn toegelicht. De fungerend voorzitter bepaalt de volgorde waarin de resoluties en/of moties in stemming worden gebracht.

Artikel 7:

Het congres begint met het aanwijzen van een stemcommissie en een notulencommissie op voordracht van de congresleiding.

Artikel 8:

De stemcommissie registreert de uitgebrachte stemmen, beslist hierover zonder beroep over de geldigheid daarvan en constateert de uitslag van de stemmingen.

Artikel 9:

Tenzij de statuten of het huishoudelijk reglement anders bepalen, neemt het congres besluiten met dien verstande dat het verschil tussen vóór- en tégenstemmen tenminste 5% is.

Het congres kan besluiten een besluit met tweederde meerderheid van stemmen te nemen.

Indien geen van de aanwezige leden stemming wenst kan het congres bij acclamatie een besluit nemen.

Over niet in de agenda opgenomen onderwerpen kunnen geen besluiten worden genomen.

Artikel 10:

Ieder bij de stemming op het congres aanwezig lid van D'66 kan één stem uitbrengen.

Artikel 11:

Stemming over personen geschiedt schriftelijk. Over zaken wordt gestemd op een door de congresleiding te bepalen wijze.

Artikel 12:

In gevallen betreffende de gang van zaken tijdens het congres waarin dit reglement niet voorziet, beslist de congresleiding met inachtneming van de statuten en het huishoudelijk reglement.

Ontwerp beleidsprogram 1977-1981

DEEL 1

Actiebeginselen

Het post-industriële tijdperk ligt voor ons. Mens en samenleving staan aan de drempel van ongekende ontwikkelingen. Een groot veld van goede en kwade kansen ligt voor ons en meer dan ooit zal onze aanpak beslissend zijn voor nu en later.

De politieke partij Democraten '66 stelt zich op het standpunt dat de ontwikkelingen in dit tijdperk een dynamiek vertonen, die in toenemende mate zal verschillen van die waarmee wij vertrouwd zijn geraakt.

De politieke beoordeling en benadering van deze dynamiek dient dan ook volgens andere dan traditionele normen te geschieden. Welke benadering de juiste zal blijken te zijn kan niet op voorhand worden vastgesteld. Vóór alles moet evenwel worden aangenomen dat het werken volgens een blauwdruk of een utopisch maatschappijbeeld grote gevaren oplevert en misschien heel weinig oplossingen. Inherent aan de huidige dynamiek is immers dat vele ingrepen averechtse gevolgen kunnen hebben.

D'66 is daarom van oordeel dat zijn politiek handelen slechts gebaseerd kan zijn op een ontwikkelingsstrategie met actiebeginselen die in de loop van het politieke gedrag nader kunnen worden uitgewerkt.

Voorop staat de overweging dat al het politiek handelen slechts zinvol kan zijn als het leidt tot een handhaving en vergroting van de individuele ontplooiingsmogelijkheden. Deze ontplooiing moet geschieden in vrijheid, naar eigen inzicht en overtuiging, in solidariteit met en verantwoordelijkheid voor de medemens en zonder politieke, sociale en economische discriminatie van anderen. D'66 beschouwt de verscheidenheid van mensen en opvattingen als een positief te waarderen goed. De partij ziet deze pluriformiteit tevens als de voornaamste bron van maatschappelijke vernieuwing.

De ontplooiingsmogelijkheden van de mens hangen in belangrijke mate af van de omgeving in de ruimste zin van het woord: zowel het sociaal-culturele milieu, als ook de ruimtelijk geordende omgeving en het milieu in enge zin. Tussen het individu en zijn omgeving bestaat een wisselwerking die de kwaliteit van het menselijk bestaan bepaalt. De beheersing van deze omgeving en het scheppen van voorwaarden voor een optimale wisselwerking tussen het individu en zijn omgeving is de doelstelling van het beleid van de overheid als drager van collectieve wensen en bevoegdheden. Over de inhoud, uitvoering en verantwoording moet gemeenschappelijk worden beslist. Het voortbestaan van gesloten groepen, die als bolwerken binnen de samenleving opereren valt hiermee niet te verenigen. Verouderde machtsstructuren moeten daarom worden afgebroken en nieuwe organisatievormen moeten worden opgebouwd, waardoor de burgers meer bij de besluitvorming worden betrokken en waarin naast de technisch-economische ook de sociale doelmatigheid tot zijn recht komt.

In de achter ons liggende periode is een grote specialisatie in maatschappelijke samenwerkingsvormen ontstaan; ook zijn er steeds meer afzonderlijke organisaties en regelingen voor afzonderlijke doeleinden in het leven geroepen. Ondanks veel goede bedoelingen is juist daardoor het individu steeds meer in de verdrukking gekomen. D'66 wil daarom streven naar een maatschappij en naar organisatievormen die op menselijke maat zijn gesneden en waarin persoonlijke relaties worden beschermd tegen de werking van onpersoonlijke en dehumaniserende krachten. Hoewel aan veel maatschappelijke vraagstukken een verdelingsprobleem ten grondslag ligt, moet niet uit het oog worden verloren dat met name het samenwerkingsprobleem diepgaande en gewetensvolle aandacht verdient, willen wij niet aan maatschappelijke ontbinding en verbrokkeling tenonder gaan.

D'66 aanvaardt de industriële samenleving als een gegeven, maar is tevens van oordeel dat de ontwikkeling van deze samenleving onheilspellende nevenverschijnselen heeft opgeroepen, die een verdere evolutie van de mens en zijn ontplooiingsmogelijkheden fundamenteel bedreigen.

Tot deze verschijnselen, die intussen het karakter van hoofdproblemen hebben aangenomen, rekent D'66 allereerst de dreigende maatschappelijke desintegratie door het afnemen van de mogelijkheden om aan het traditionele arbeidsproces deel te nemen en door de toenemende verstarung en vervreemding in samenwerkingsverbanden waardoor het steeds meer mensen moeilijk wordt om sociaal te functioneren. Van gelijke orde is de technologische en industriële wildgroei waardoor het natuurlijk milieu wordt afgebroken en de levenskansen voor toekomstige generaties ernstig gevaar lopen.

Bestrijding van deze verschijnselen door het scheppen van sociaal gunstige voorwaarden en een zorgvuldig beheer van het bedreigde milieu hebben daarom voor D'66 een prioriteit waaraan productiviteitsstijging en vergroting van de materiële welvaart dienstbaar moeten worden gemaakt. Deze voorwaarden zullen echter rekening moeten houden met het ervaringsfeit dat de economische mogelijkheden van ons land in beslissende mate afhangen van onze concurrentiepositie op de wereldmarkt en dus van de mate waarin het industrie- en technologiebeleid wordt afgestemd op de comparatieve voordelen van ons land. Voor de ontwikkeling van dit beleid zijn goede stuurmechanismen nodig, maar ook rendabele bedrijven en ondernemingen. De besturing van onze industrie mag daarom haar rentabiliteit en haar concurrentiemogelijkheden op de wereldmarkt niet aantasten. D'66 zal voorstellen doen voor deze besturing die voldoen aan de gestelde eisen en die haar tevens vatbaar maken voor democratische controle.

De onvermijdelijke en noodzakelijke toepassing van arbeidsbesparende technieken en productiviteitsverhogende vernieuwingen zal ook in de toekomst tot omschakelingsproblemen leiden, die echter niet slechts voor rekening van de direct betrokkenen mogen komen, maar als opdracht en uitdaging voor de samenleving als geheel dienen te gelden. Daarnaast moet productiviteitsverhoging in de productiesector worden beschouwd als mogelijkheid en voorwaarde om in het sociaal-culturele veld tot nieuwe ontplooiingsmogelijkheden te komen. Deze ontplooiingsmogelijkheden zullen echter pas dan reële betekenis hebben als zij individueel kunnen worden gerealiseerd naar eigen inzicht. Het overheidsbeleid moet de sociaal-culturele pluriformiteit positief waarderen en zich richten op het wegnemen en voorkomen van belemmeringen. In het licht van het voorafgaande wil D'66 in de productiesector onder meer streven naar:

- humanisering van de arbeid;
- het beter opspoorbaar maken van de oorzaken van menselijke slijtage in het arbeidsproces;
- aanpassing van de productie aan de eisen van het natuurlijk milieu;
- versterking van de positie van de consument;
- bestrijding van de structurele werkloosheid door betere verdeling van het werk tussen mensen, in de tijd in ieders leven tussen productie- en sociaal-culturele sector;

Samen delen en samenwerken

HOOFDSTUK 1

Inleiding

In de regeringsperiode 1973-'77 is een begin gemaakt met structurele verbeteringen van de samenleving. Maar de periode was kort, de samenstelling van het kabinet berustte niet op een duidelijke politieke keuze, belangengroepen blokkeerden vaak de weg naar overeenstemming en oude vraagstukken werden enkele malen door nieuwe gebeurtenissen verscherpt.

Als gevolg hiervan heeft de regering haar beleid enkele keren moeten herzien, was haar optreden soms te aarzelend, soms te bruusk en autoritair en is veel van haar beleid nog maar net uit de verf aan het komen. Dat is niet alleen aan deze regering te wijten, maar ook aan de omstandigheden waaronder zij haar werk moest doen en aan de tijd die zij daarvoor kreeg. Wel komt geheel voor haar rekening de eenzijdige gerichtheid van haar beleid.

Van de twee hoofdproblemen van onze maatschappij: het probleem van de *verdeling* ("van kennis, macht en inkomens") en dat van de *samenwerking* (tussen mensen en organisaties, tussen overheid en burgers) heeft het eerste veel aandacht gekregen. Het samenwerkingsprobleem is echter veel tekort gekomen.

Die eenzijdigheid is juist nu fnuikend, omdat onze samenleving steeds meer innerlijke samenhang verliest en verbreekt, en omdat macht steeds minder bij personen, steeds meer bij organisaties berust.

De mens komt hierdoor steeds meer in de verdrukking. Juist de zwaksten in de samenleving worden daarvan het meest de dupe. Bovendien dreigt men door het eenzijdig beklemtonen van het verdelingsvraagstuk uit het oog te verliezen, dat het menselijk welzijn, geluk en plezier, voor een groot deel alleen kan bestaan en ontstaan door samenwerking.

Samenwerking is niet alleen een kwestie van mentaliteit: van wil en bereidheid tot samenwerken. Het is ook een kwestie van organisatie: van opsplitsing of bundeling van taken, van zeggenschap en medezeggenschap, van planning en uitvoering, van spreiding of concentratie van bevoegdheden, enz.

Het maatschappelijk verdelingsvraagstuk is niet alleen een kwestie van het opdelen van een koek: wie krijgt wat. Het gaat daarbij ook om het maken van koeken en om het in standhouden van het vermogen koeken te maken. Dus ook om werkgelegenheid — en de verdeling dáárvan —, om het rendement van investeringen en niet in de laatste plaats om een goed beheer van natuurlijke grondstoffen en bescherming van het milieu. Dat zijn voor een belangrijk deel kwesties van organisatie.

en in de sociaal-culturele sector:

- vermindering van de invloed van specialistische deskundigen en versterking van de rol van praktijkdeskundigen;
- het eenvoudiger, overzichtelijker en doorzichtiger maken van voorzieningspakketten;
- versterking van de positie van de cliënt tegenover diensten, steunen en hulpverlenende instanties;
- gedecentraliseerde uitvoering en verruiming van participatiemogelijkheden.

Dit alles is gebaseerd op het besef dat de samenleving in het post-industriële tijdperk alleen leefbaar kan zijn door bewuste vernieuwing zowel van het productie-proces als van het sociaal-culturele gebeuren. Een vernieuwing die zich richt op "beter" in plaats van "meer", op inhoud boven omvang, op kwaliteit boven kwantiteit.

D'66 wil geen vergroting — met meer werk, meer productie, meer consumptie, meer vervuiling, meer afbraak en uitputting, meer onveiligheid, onzekerheid en sociale ontbinding. Maar vernieuwing door het samenwerken menselijker te organiseren en de besluitvorming beter te democratiseren; door werken en leren, wonen en ontspannen beter te verdelen over mensen, over gebieden in de ruimte en over levensperiodes in de tijd; door de arbeid zinvoller te maken en door de natuur beter te beheren.

D'66 zoekt de steun van allen die deze nieuwe uitdaging willen aangaan.

HOOFDSTUK 2

Welvaart door vernieuwing

De post-industriële maatschappij heeft een eigen ontwikkelingsdynamiek. Deze wordt bepaald door het samenspel van twee hoofdsectoren (sociale subsystemen): de *productiesector* (industrie, landbouw, handel) en de *sociaal-culturele sector* (onderwijs, gezondheidszorg, sociale diensten en voorzieningen, wetenschaps- en kunstbeoefening, veiligheid in de ruimste zin van het woord, enz.). In het samenspel tussen deze twee sectoren schuilen nieuwe mogelijkheden én nieuwe gevaren. De grootste gevaren ontstaan door het uit elkaar streven van die twee sectoren. De nieuwe mogelijkheden liggen besloten in het in nieuwe vormen op elkaar afstemmen van die twee sectoren.

De industriële maatschappij was gekenmerkt door een enorme groei van het menselijke productievermogen en een daarmee gepaard gaande welvaartsstijging van de geïndustrialiseerde landen. De overgang van het industriële naar het post-industriële tijdperk is bepaald door een enorme groei van de sociaal-culturele sector. De groei van de sociaal-culturele sector werd (economisch) mogelijk gemaakt door de groei van het menselijk productievermogen. Hij werd ook steeds meer nodig voor de verdere ontwikkeling van de productiesector. Het moderne productieproces kan niet blijven draaien zonder goed geschoolde werknemers, wetenschappelijk opgeleide onderzoekers en technici, en een reeks van sociale diensten en voorzieningen (van laboratoria en openbare bibliotheken tot hospitalen, van communicatie-netwerken tot sociale verzekeringen enz.). Uitbreiding van de sociaal-culturele sector werd bovendien nodig om de toenemende gevolgen van menselijke slijtage in het productieproces op te vangen.

Op die manier gedragen dóór en dienstig áán de groei van de productiesector voltrok zich de ontwikkeling van de sociaal-culturele sector in hoofdzaak volgens maatstaven die waren ontleend aan het oudere broertje, de productiesector. Dat oudere broertje liet zich intussen maar weinig gelegen liggen aan de inzichten en ervaringen van de sociaal-culturele sector en aan de andersoortige menselijke behoeften waarop die sector zich richt. Het gevolg was scheefgroei van de maatschappij in haar geheel en ernstige ontwrichtingen binnen ieder van de twee sectoren. Stijgende inflatie en structurele werkloosheid, omhoog schietende kosten en wildgroei van de sociale voorzieningen zijn hiervan de oppervlakteverschijnselen.

Het samenspel tussen sociaal-culturele en productiesector loopt zo spaak. Het leidt tot een overbelasting van de mens (zowel individueel als collectief) en van zijn milieu. De reactie hierop mag niet zijn een verscherpte toepassing van de maatstaven van de productiesector (zoals profijtbeginsel en kostenbesparing door schaalvergroting) op de sociaal-culturele sector of overplanting van organisatie-modellen die zijn gericht op productiviteits- en efficiencyverhoging op de sociaal-culturele sector. Dat is een vorm van symptoombestrijding die de kwaal — scheefgroei en ontwrichting — verergert.

Waar het om gaat is bovenal het besef, dat welvaart méér omvat en in de kern iets anders betekent dan de beschikking over vervaardigde (materiële) goederen, concreet gestalte te geven. Dat vereist een samenhangend beleid. Dat wil zeggen een beleid dat zowel het samenspel tussen productiesector en sociaal-culturele sector in onze maatschappij op een ander spoor zet als verband legt tussen die maatschappelijke herstructurering en een betere internationale arbeids- en welvaartsverdeling.

Afnemend welzijnsbelevens

Groei van de productie brengt niet meer vergroting van ieders totale welzijnsbelevens met zich. Dit heeft verschillende oorzaken.

Ten eerste een zekere verzadiging met consumptiegoederen.

Ten tweede een toenemende noodzaak om de nadelige effecten die zijn verbonden aan een steeds toenemende omvang van de productie te compenseren. Zo moeten zwembaden het vervuild raken van meren en rivierwater compenseren, geluidsisolatie het steeds groter

wordende lawaai. Deze "compenserende productie" is nodig om het milieubedrijf te compenseren dat wordt veroorzaakt door een hoger productieniveau. Vergeleken met de toestand vóór die productietoe-namen leveren zij echter geen bijdrage tot het welzijnsbelevens.

Ten derde leidt de toenemende massaliteit van consumptie soms tot een daling van het daaraan verbonden genot. Autorijden wordt minder leuk, naarmate je langer in files komt vast te zitten.

Ten vierde veroorzaakt de productiewijze die is ontwikkeld ten behoeve van productievergroting veel onlustbelevens in het arbeidsproces. Dit onlustbelevens kan worden gecompenseerd door hogere lonen. De "compenserende consumptie" die daardoor mogelijk wordt levert echter geen toename van welvaart op.

Ten vijfde veroorzaakt een eenzijdig op productiviteitsverhoging gerichte productiewijze een verhoogde (fysieke en psychische) slijtage van de mens in het arbeidsproces die in toenemende mate compenserende maatregelen en voorzieningen in de sociaal-culturele sector nodig maken. Deze compenserende maatregelen leveren echter geen toename van welvaart op.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat de toename van het welzijnsbelevens per toegevoegde eenheid productie tendeert steeds kleiner te worden.

Milieu-problematiek

Gegeven de beperkte aardse voorraden en het beperkte zelfreinigend vermogen van het milieu wordt het totaal van de productiemogelijkheden bepaald door de mate waarin we milieu-vriendelijk en grondstoffenbesparend produceren en bovendien door de mate waarin we productiemogelijkheden aanwenden om het milieu te zuiveren, om materialen opnieuw te gebruiken ("recycling") en om vervangende grondstoffen en energiebronnen te vinden. Het milieu stelt absolute grenzen aan onze productiemogelijkheden. Bovendien wordt de omvang van onze productiemogelijkheden beïnvloed door de manier waarop we van die mogelijkheden gebruik maken: in hoeverre we milieu-vriendelijk of milieu-schadelijk, grondstoffen en energie besparend of verkwistend produceren.

Uitbreiding van de productiewijze en -omvang der geïndustrialiseerde landen over alle landen ter wereld zal binnen een overzienbare periode een uitputtings- en verstikkingsdood van de wereldbevolking veroorzaken.

Bewaking en besturing van het productieproces

We hebben twee argumenten genoemd om de omvang en de samenstelling van de productie en de productiewijze veel zorgvuldiger te bewaken dan tot nu toe gebeurt: het afnemend welzijnsbelevens en de beperkte productieruimte (milieu-problematiek). Daartoe zullen de nodige instrumenten moeten worden ontwikkeld. Wij hebben er eerder op gewezen, dat de verschijnselen van overbelasting van de mens en van zijn milieu hun diepste oorzaak hebben in het scheefgroeien van de verhouding tussen productiesector en sociaal-culturele sector. De keuze en het gebruik van de beleidsinstrumenten zal afgestemd moeten zijn op het scheppen van een evenwichtig samenspel tussen die sectoren. Zij zullen bovendien moeten passen in een democratisch geordende en bestuurd maatschappij die het welbevinden van zijn individuele leden als doel en als toetssteen heeft. Keuze en gebruik van de benodigde instrumenten zullen in dat kader moeten worden bepaald.

HOOFDSTUK 3

Een democratische maatschappij

Wij willen een zodanige ordening van de maatschappij, dat iedere burger daarin zoveel mogelijk kan bijdragen tot het geluk van anderen en van zichzelf. Deze ordening brengt een verdeling met zich van taken, van rechten en plichten, van vrijheid en gebondenheid. Hiermee hangen de gezagsverhoudingen samen.

Tot op de dag van vandaag wordt er gezag gevestigd op basis van geweld, leeftijdsverschillen, overerving, religie, rijkdom en kennis. Zij aan wie weinig of niets van deze machtsfactoren is toebedeeld verkeren daardoor buiten hun schuld in posities van eenzijdige afhankelijkheid. Onze politieke activiteit behoort op zijn minst gericht te zijn op de verbetering van hun positie. De notie, dat de machthebber zijn gezag behoort te ontleen aan het mandaat van degenen over wie de macht wordt uitgeoefend en derhalve de praktijk van de machtsuitoefening voortdurend moet worden getoetst, is een elementaire notie van democratie.

Wij zien de ontwikkeling van de democratie hoofdzakelijk in drie richtingen:

- de burgers moeten meer worden betrokken bij de politieke besluitvorming. Deze betrokkenheid kan onder meer worden bevorderd door hen meer mede-verantwoordelijk te maken voor beleidsbeslissingen;
- in steeds meer samenlevingsverbanden moeten de bestuursmaatregelen worden getoetst aan de meningen van de betrokkenen (de democratie houdt niet op bij het staatkundige);
- de kwaliteit van de raadpleging van de burgers moet voortdurend worden verbeterd. Hieraan zitten twee kanten. De manier waarop de raadpleging gestalte krijgt moet worden verbeterd: meer openbaarheid, betere informatie. De manier waarop de burgers zijn toegerust om zich een oordeel te vormen over problemen die hen raken moet voortdurend worden verbeterd: beter onderwijs, betere motivatie.

Ons uitgangspunt is de democratisering te bevorderen in alle drie genoemde richtingen. als leidraad geldt hierbij voor ons:

Geen beleid zonder controle. Naast elk besturend orgaan in politieke en andere samenlevingsverbanden van zodanige omvang, dat het ondoenlijk is alle betrokkenen rechtstreeks bij alle besluiten te betrekken, hoort een controle-orgaan te staan samengesteld uit door alle betrokken aangewezen vertegenwoordigers. Bij elke beleidsdaad moet tegenspel mogelijk zijn van degenen die zich naar zo'n beleidsdaad moeten richten.

Geen opeenhoping van functies. Vaak komt het voor, dat iemand in een aantal samenhangende besluitvormingsprocessen in verschillende functies meedoet. Een dergelijke opeenhoping van functies maakt de besluitvorming ondoorzichtig en dus moeilijk te controleren, scheept de dragers van dubbelrollen op met onderling strijdige, aan elk van de rollen verbonden eisen, en houdt de deelneming van andere tegen.

Het principe van onverenigbaarheid van functies moet op het politieke terrein aanzienlijk worden uitgebreid en op het sociaal-economische terrein, waar het nauwelijks bestaat, versneld worden ingevoerd.

Horizontaal organiseren. Hoe groter de groep, hoe kleiner de mogelijkheden om de groepsleden door democratisch georganiseerde beslissingsprocedures tot hun recht te laten komen. In onze maatschappij zijn grote verbanden soms noodzakelijk. In die gevallen worden beslissingen genomen die grote groepen mensen betreffen. Horizontaal organiseren vermindert binnen een organisatorisch verband het aantal hiërarchische lagen en verkleint de machtsverschillen tussen hen. Hierdoor wordt een structurele voorwaarde geschapen voor decentralisatie. Het verontrustende verschijnsel dat op een hoog niveau gedetailleerde beslissingen worden genomen voor de lagere niveau's kan ermee worden tegengegaan.

Democratiseren is een ontwikkelingsproces. Bij dit alles moet worden bedacht, dat de ontwikkeling van de maatschappij, zeker als men die in een andere richting wil sturen dan waarin zij tot nu toe koerste, nooit volledig in de hand is te houden. Een harmonische ontwikkeling in de richting van een volledig gedemocratiseerde maatschappij is een gevaarlijk droombeeld. Er zal zich wildgroei voordoen. Sommige ontwikkelingen zullen snel gaan, andere stagneren. Er zullen onvoorziene effecten optreden. Vooral bij ontwikkelingen op nog onverkende terreinen is het daarom van belang meersporigheid te bevorderen met mogelijkheden van bijstellingen en correcties tijdens de rit.

HOOFDSTUK 4

De economische ordening

Bij het zoeken naar de beste economische orde gaat het om het ontwikkelen van een beslissingsstructuur die maakt dat de uitkomsten van het economisch proces zoveel mogelijk aansluiten bij de wensen van de deelnemers aan dat proces: hoe en door wie wordt beslist, wie wat krijgt.

Om die economische orde vorm te kunnen geven is het in de eerste plaats nodig de beslissingen die in het economisch proces worden genomen in een rangorde te plaatsen. In de tweede plaats is het nodig uit te maken welke economische agenten (dat kunnen individuen zijn, maar ook bedrijven, staatsorganen, verenigingen en dergelijke) welke beslissingen moeten nemen. Tenslotte moet ervoor worden gezorgd dat al die beslissingen samen een goed gecoördineerd geheel vormen.

De rangorde van beslissingen

Vanzelfsprekend zijn niet alle beslissingen even belangrijk voor de uitkomsten van het economisch proces. De belangrijkste zijn de beslissingen over de na te streven doelstellingen en de te volgen "spelregels" en beslissingen die diep in het economisch proces ingrijpen (b.v. belangrijke investeringen). Deze systeembepalende beslissingen hebben één ding gemeen: zij hebben grote zogenaamde "externe effecten". Dat wil zeggen, zij hebben belangrijke gevolgen voor veel mensen: niet alleen voor hen die bij het nemen van de beslissing waren betrokken.

De belangrijkste systeembepalende beslissing is de vaststelling van de doelstelling van onze economische activiteiten. Wij zouden als doelstelling willen formuleren: Een ononderbroken voorziening van de gemeenschap met een stroom van goederen en diensten die qua omvang, samenstelling en productiewijze zoveel mogelijk aansluit bij de wensen van de ingezetenen. Hierbij komt het erop aan de wensen van de ingezetenen concreet gestalte te geven, ook als het collectieve wensen betreft — dat wil zeggen, wensen die alleen kunnen worden bevredigd door een gemeenschappelijke actie (op nationaal niveau). Collectieve wensen die hoog op onze prioriteitenlijst staan zijn werkgelegenheid van een voldoende omvang en kwaliteit, goede sociaal-culturele voorzieningen, een geringe milieubelasting, een uitputtingstempo van bewezen voorraden en energiedragers dat in redelijke mate garandeert dat tijdig alternatieven voorhanden zijn, een betere inkomensverdeling en een betere internationale arbeidsverdeling.

Naast de collectieve bestaan er uiteraard ook individuele voorkeuren, dat wil zeggen voorkeuren die in beginsel gestalte kunnen krijgen door individuele acties. Het is duidelijk, dat de afweging die moet plaatsvinden tussen individuele en collectieve voorkeuren een fijn afgestemde beslissingsstructuur eist. Daarop wordt in het volgende ingegaan.

Centralisatie of decentralisatie

Wij hebben in beginsel een voorkeur voor een gedecentraliseerde beslissingsstructuur. In een gedecentraliseerde beslissingsstructuur worden meer mensen direct betrokken bij het totale besluitvormingsproces dan in een gecentraliseerde structuur. Hierdoor kan gebruik worden gemaakt van de gemeenschappelijke kennis van de eigen voorkeuren en van de inzichten omtrent de gevolgen van het eigen handelen van alle deelnemers aan het economisch proces. Een gedecentraliseerd systeem biedt daarom in beginsel meer mogelijkheden om de uitkomsten te laten aansluiten bij de wensen van de ingezetenen dan een gecentraliseerd systeem. Voorwaarde is echter dat het economisch systeem zó is ingericht, dat het nastreven van eigen voorkeuren leidt tot acties die zoveel mogelijk ook het algemeen belang dienen.

Instrumenten voor een gedecentraliseerde structuur

In de eerste plaats noemen wij hier het mededingingsbeleid. Dit beleid is gericht op het voorkomen en aantasten van overheersende posities op de markt. Hiertoe kunnen kartelafspraken worden vernietigd en fusies worden verboden. Bovendien kan de overheid het ontstaan van nieuwe concurrenten bevorderen, onder meer door zelf een tijd mee te doen.

Een apart hoofdstuk zijn de overheidsbedrijven. Overheidsbedrijven zijn gewenst en noodzakelijk in die gevallen waarin anders een voorziening niet zou worden voortgebracht. Dit doet zich met name voor bij voorzieningen met een uitgesproken sociaal karakter, zoals de medische verzorging. Een tweede geval doet zich voor als de efficiënte bedrijfsomvang zeer groot is in verhouding tot de omvang van de vraag. In die gevallen kunnen er maar een zeer beperkt aantal aanbieders zijn. Een dergelijke monopolie-achtige marktstructuur dient te worden gecontroleerd door de overheid. Tenslotte dienen overheidsbedrijven actief te zijn als de geboden voorziening sterk plaatsgebonden is, zoals bij water-, gas- en electriciteitsvoorziening.

Indien de overheidsbedrijven de hierboven omschreven grenzen overschrijden, kunnen zich ongewenste situaties voordoen. Immers, als particuliere bedrijven moeten concurreren met overheidsbedrijven, dan blijken de laatsten meestal een overmachtpositie te hebben. Die overmachtpositie van overheidsbedrijven berust op een grotere continuïteit, een grotere credietwaardigheid en een gemakkelijker toegang tot overheidsinstanties. Gaan in zulke gevallen de overheidsbedrijven de particuliere bedrijven verdringen, dan is op den duur het gevaar niet denkbeeldig dat de overheid een absolute machtspositie verwerft. Dit mag alleen gebeuren indien de overheid voldoende is gedemocratiseerd. Maar dan zijn we terug bij ons startpunt, want om de overheidssector voldoende te democratiseren zullen we haar in de eerste plaats moeten decentraliseren.

Bij dit alles is het van groot belang dat de communicatiekanalen in onze samenleving open zijn. Dit kan vooral worden bevorderd door het scheppen van mogelijkheden om de inbreng van groeperingen in de maatschappij die buiten de formele organisatie staan snel en doorzichtig in het besluitvormingsproces te verwerken. Open communicatie impliceert ook, dat te eenzijdige of bedriegelijke reclame onmogelijk wordt gemaakt.

We willen in dit verband vooral wijzen op de noodzaak het publiek beter te informeren over de gevolgen van technische ontwikkelingen. Daartoe moet een begin worden gemaakt met het opstellen van technologie-taxaties. Dit zijn opsommingen van de voorzienbare positieve en negatieve effecten van een bepaalde technische ontwikkeling en haar alternatieven op de samenleving in haar geheel.

Het op elkaar afstemmen van beslissingen

Voor het op elkaar afstemmen van wensen en beslissingen van de deelnemers aan het economisch proces kunnen globaal twee wegen worden bewandeld. De eerste is via het marktmechanisme. Niet alle wensen van de consumenten kunnen echter via de markt worden bevredigd. Voor de collectieve goederen, zoals onderwijs, defensie en dergelijke moet de overheid zorgen en dat gaat grotendeels buiten de markt om. Bovendien is de markt in lang niet alle opzichten een volstrekt betrouwbaar instrument. In de eerste plaats kunnen consumenten niet alle gevolgen van hun handelen overzien. Zij kunnen ook worden misleid door eenzijdige of onjuiste voorlichting. In de tweede plaats zijn iemands handelingen niet steeds een uitdrukking van zijn voorkeuren. Dit doet zich met name voor indien het gewenste alternatief niet op de markt voorhanden is. (Zo is het gebruik van electriciteit en het betalen van de rekening nog geen goedkeuring van het beleid van de verenigde electriciteitsmaatschappijen).

De sociaal-culturele ordening

Deze verborgen voorkeuren, waartoe ook voorkeuren moeten worden gerekend die door gebrek aan informatie niet eens kunnen ontstaan, moeten buiten de markt om in beslissingen kunnen worden omgezet. Net als gebeurt ten aanzien van de collectieve goederen. Dit is de tweede weg. Hiermee zijn we er nog niet, want alle beslissingen bij elkaar kunnen aanleiding geven tot conjunctuurschommelingen. Om te zorgen dat de beslissingen evenwichtig in de tijd zijn gespreid, hebben we aparte afstemmingsprocedures nodig.

Nu kunnen we twee soorten afstemmingsprocedures onderscheiden: die waarbij het erom gaat beslissingen van verschillende rangorde met elkaar in overeenstemming te brengen (verticale afstemming); die waarbij beslissingen van dezelfde rangorde met elkaar worden verzoend (horizontale afstemming).

Bij de *verticale afstemming* moet in beginsel dat orgaan de beslissing nemen, dat in de beslissingsstructuur hiërarchisch een plaats inneemt die overeenkomt met de rangorde van de te nemen beslissingen. Dit houdt in dat niet altijd de direct betrokkenen het laatste woord kunnen hebben. Zo zullen beslissingen omtrent de doelstellingen van het economisch proces (zoals die over normen met betrekking tot het milieu en het uitputtingstempo) alleen door het parlement moeten worden genomen. Dit stelt grenzen aan de bevoegdheden van de plaatselijke overheid en de inspraakmogelijkheden van de plaatselijke bevolking als het gaat om vraagstukken van ruimtelijke ordening.

Ook het bedrijfsleven heeft in dit licht gezien geen volledige vrijheid bij loon- en prijsafspraken. De procedures die bij de loon- en prijsafspraken worden gevolgd zullen het parlement in staat moeten stellen zijn verantwoordelijkheid daadwerkelijk te dragen.

Bij de *horizontale afstemming* zouden wij zoveel mogelijk op de markt willen vertrouwen, het koopgedrag van de consument is dan wel geen volmaakte, het is wel de best voorhanden indicator voor de wensen van de consumenten. De positie van de consumentenorganisaties in de beslissingsstructuur moet evenwel worden versterkt terwijl grote aandacht moet worden gegeven aan methoden om verborgen voorkeuren op te sporen en om te zetten in effectieve maatregelen.

In dit verband moet vooral gewezen worden op de noodzaak beter inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de techniek met al haar consequenties. Dit moet uitmonden in een industrie- en technologiebeleid. Alle investeringen boven een bepaald bedrag en alle investeringen die behoren tot een veelgebruikte techniek zullen bij de overheid moeten worden gemeld. Op die manier kan een inzicht ontstaan in de onmiddellijke technologische ontwikkeling. Op basis van dit inzicht moeten technologieën worden aangewezen waarover technologie-taxaties worden geschreven. Deze taxaties houden opsommingen in van de voorzienbare voor- en nadelen van een bepaalde technologie en van haar mogelijke alternatieven. Op den duur zal de mogelijkheid ontstaan dat op basis van deze technologie-taxaties bepaalde investeringen aan een vergunningstelsel worden gebonden.

Ook de zorg om beslissingen van de marktpartijen op elkaar aan te laten sluiten hoort tot de verticale afstemming. Hierbij gaat het om het vermijden van conjuncturele schommelingen. De instrumenten die hiervoor moeten worden gehanteerd (loon- en prijsbeleid, budgetaire politiek, belasting- en uitgavenbeleid, en monetaire politiek) hebben zulke grote externe effecten, dat de verantwoordelijkheid hiervoor moet berusten bij regering en parlement.

De productiesector (industrie, landbouw, handel) is primair gericht op het beschikbaar maken voor menselijke consumptie van goederen en diensten waarvan de waarde afneemt door gebruik en waarvan de marktwaarde vermindert naarmate er méér van beschikbaar zijn: schaarse goederen.

De sociaal-culturele sector (onderwijs, gezondheidszorg, wetenschapsbeoefening, veiligheid in de ruimste zin van het woord, sociale voorzieningen, enz.) gebruikt en verbruikt veel van deze goederen. Hij brengt ook zelf schaarse goederen voort. Toch zijn er kenmerkende verschilpunten aan te wijzen tussen deze sector en de productiesector.

In de eerste plaats kunnen de "goede dingen" die de sociaal-culturele sector voortbrengt in het algemeen niet als zodanig in omloop worden gebracht en verhandeld. Wie bijvoorbeeld dankzij medische verzorging gezondheid verwerft is daardoor beter in staat een taak te verrichten in het arbeidsproces. Hij kan echter niet gezondheid in omloop brengen en verhandelen, ook geen arbeid als een afzonderlijke waar, maar alleen zichzelf als arbeidskracht. Voor degenen die door onderwijs kennis verwerft geldt iets dergelijks.

Anders ligt het met kunstwerken. Deze kunnen in omloop worden gebracht en zijn verhandelbaar. Daarvoor geldt echter een ander verschilpunt, namelijk dat zij niet door consumptie (kunstgenot) verbruikt worden en in waarde verminderen.

Een derde verschilpunt is, dat de activiteiten in de sociaal-culturele sector niet primair en zeker niet uitsluitend gericht zijn op het voortbrengen van hoe dan ook verhandelbare zaken maar op het scheppen van waarden die alleen kunnen worden genoten door ze zelf handelend te realiseren, of door met anderen samen te handelen en ze met anderen te delen. Wandelen en amateursport ("om het spel, niet om de knikkers") zijn voorbeelden van het eerste. Arbeid kan er ook een zijn voorzover deze in zichzelf bevrediging geeft. Vriendschap en rechtvaardigheid zijn voorbeelden van waarden die alleen kunnen worden verwerkelijkt en genoten door samenhandelen en samen delen.

Kort samengevat: het productieproces is gericht op het voortbrengen van goederen en diensten die op zichzelf en in onpersoonlijke verhoudingen van hand tot hand gaan en geconsumeerd worden; sociaal-culturele processen zijn gericht op waarden die in personen en in persoonlijke verhoudingen zijn belichaamd en die niet los van die personen kunnen bestaan.

Mensen gebruiken in hun sociale en culturele relaties ook een heel ander soort tekens en signalen om hun wensen en voorkeuren kenbaar te maken dan in hun omgang in het kader van het productieproces: op de persoon, niet op zaken gerichte tekens, blijken van genegenheid of onverschilligheid, van vreugde en plezier of van pijn en leed. Tekens die niet bij elkaar opgeteld, van elkaar afgetrokken of door elkaar verwisseld kunnen worden, maar waarvan de betekenis opgaat in de belevenissen die zij bij een hoorder oproepen. Worden zij onvoldoende gehoord en beantwoord, dan verheven zij zich, bijvoorbeeld tot klachten, protesten en demonstraties. Soms neemt dit de vorm aan van "weglopen", soms ook die van crimineel gedrag.

Met deze verschillen hangt onmiddellijk samen, dat de productiesector kan worden gereguleerd door onpersoonlijke marktverhoudingen (vraag en aanbod), terwijl "commercialisering" van sociaal-culturele processen (terecht) als strijdig met hun aard wordt ervaren. Deze processen worden en dienen hoofdzakelijk te worden gereguleerd in en door persoonlijke verhoudingen, in contacten van mens tot mens en in leefeenheden, banden en relaties waarvan de duur wezenlijke betekenis heeft. Mensen die elkaar vaak ontmoeten hebben niet alleen "veel contacten" maar ook een ander soort relatie dan mensen die elkaar zelden ontmoeten.

Samenhangend beleid

Met deze verschillen hangt ook samen, dat het in de sociaal-culturele sector gaat om een ander soort vrijheid dan in de productiesector. De vrijheid waarom het in de productiesector primair is te doen is individuele keuzevrijheid, in de sociaal-culturele sector gaat het om de ontplooiingsvrijheid van de persoon in relatie en verbondenheid met anderen. De keuzevrijheid staat in dienst van de ontplooiingsmogelijkheden van de mens.

Sociaal-culturele processen, kortom, zijn gericht op het scheppen van persoonsgebonden waarden. Zij zijn contact-rijk, in sterke mate afhankelijk van vrijwilligheid en motivatie en daardoor ook bij uitstek aangewezen op participatie in de besluitvorming. Juist in deze sector zal daarom de organisatie van de werkzaamheden kleinschalig, gedecentraliseerd, op de persoon van de cliënt gericht en zo toegankelijk mogelijk voor die cliënt moeten zijn.

Het werk zal echter niet alleen zelf kleinschalig georganiseerd moeten zijn, het zal zich ook zoveel mogelijk moeten richten op die (min of meer duurzame) leefeenheden en verbanden waarin mensen zich ontplooiën, of waarin hun persoonlijke ontplooiing geremd wordt. De opsplitsing van het werk in specialistische organisaties is in strijd zowel met zijn persoonsgerichtheid als met de gerichtheid op die leefeenheden en verbanden. Het maakt ook, dat het veld voor de cliënten ingewikkeld en ondoorzichtig wordt en werpt drempels op tegen het zoeken van contact. Het versterkt bovendien de tendentie "hulpbehoevenden" te isoleren van elkaar en van hun omgeving, die op die manier een aantal problemen van zich afzet en afwentelt op daarvoor getroffen "speciale voorzieningen".

Die voorzieningen ontwikkelen zo zelfs een zekere zuigkracht. Zij raken overbelast of verweekt in een explosieve groei. Vaak gebeurt beide, omdat de groei van de voorziening ook haar zuigkracht vergroot. Bovendien treedt bij groei in omvang de neiging tot het ontwikkelen van nieuwe specialisaties en speciale voorzieningen versterkt in werking, hetgeen opnieuw schaalvergroting in de hand werkt en nieuw voedsel geeft aan het afwentelingsproces. De intrinsieke gerichtheid van het werk op de persoon en zijn leefgroep en de personen van de cliënt zelf raakt hierbij steeds meer in de verdrukking, de sociale oorzaken van zijn problemen verdwijnen steeds verder achter de horizon. De behoefte aan de voorzieningen neemt daardoor weer toe.

Twee omstandigheden maken, dat deze afwentelingsspiraal gedurende lange tijd vrijwel ongeremd kan worden doorlopen. In de eerste plaats het feit, dat de sociaal-culturele sector een kostenbewakend reguleringsmechanisme als de markt van vraag en aanbod mist — en naar zijn aard ook niet verdraagt. In de tweede plaats het feit, dat de kosten van deze speciale voorzieningen, mede als gevolg van hun afzonderlijk bestaan náást de productiesector, evenmin als (externe) kosten van het productieproces worden meegerekend. Het samenspel tussen de twee sectoren is ernstig verstoord.

Het beleid zal in de eerste plaats moeten worden gericht op het scheppen van een evenwicht in dat samenspel. Dit vereist:

- het opsporen en bestrijden van de oorzaken van menselijke overbelasting en slijtages in de productiesector waarvan de kosten nu op de (collectieve) voorzieningen van de sociaal-culturele sector worden afgewenteld,
- het invoeren van aan de aard van de werkzaamheden aangepaste kostenbewakingsprocessen in de sociaal-culturele sector,
- het overwegend richten van de voorzieningen in de sociaal-culturele sector op extra-murale en preventieve zorg, en op het zelf oplossen van problemen door cliënten in hun leefeenheden,
- het scheppen van goed geïntegreerde welzijnsnetwerken, opgebouwd uit lokale multidisciplinaire teams voor de *eerstelijnsvoorzieningen* die worden ondersteund door wijkcentra (wijkgezondheidscentra, jeugd- en gezinscentra, centra voor bejaardenzorg, zoveel mogelijk gecombineerd) en regionale diensten met bestuurlijke taken waarin specialisten en specialistische voorzieningen worden samengebracht en van waaruit ook de wijkcentra worden begeleid en geadviseerd als *tweedelijnsvoorzieningen* en landelijke *derdelijnsvoorzieningen* die worden belast met de centrale registratie en verwerking van gegevens, onderzoek en inspectie, en waaronder die specialistische voorzieningen worden samengebracht die alleen op dat niveau nodig zijn.

In het voorafgaande (zie vooral hoofdstuk 2) hebben wij al een aantal argumenten genoemd voor een meer zorgvuldige en doelgerichte bewaking van de productiewijze, -omvang en -samenstelling dan tot nu toe: een *dalend welzijnsbeleven* (per toegevoegde eenheid product), een *toenemende bedreiging van het milieu* zijn de twee rubrieken waaronder deze argumenten kunnen worden samengevat. Voor een klein, dichtbevolkt, laaggelegen, door rivieren doorkruist, arm aan grondstoffen, hoog geïndustrialiseerd, van export afhankelijk land als het onze komen daar nu enkele klemmende argumenten bij.

Wij zullen al onze krachten moeten bundelen en al onze creatieve vermogens moeten mobiliseren tot *vernieuwing* om de uitdagingen van het voor ons liggende post-industriële tijdperk het hoofd te bieden. Dat geldt zowel voor de activiteiten van de productiesector als voor die van de sociaal-culturele sector. Een moderne, op ontwikkeling van wetenschap en techniek gebaseerde en op vernieuwing gerichte productiesector kan alleen functioneren in een moderne maatschappij. Hij is afhankelijk van de kwaliteit van het onderwijs, de wetenschapsbeoefening, de gezondheidszorg, de sociale voorzieningen en diensten en de culturele impulsen die in die maatschappij worden ontplooid. De sociaal-culturele sector is omgekeerd evenzeer afhankelijk van de productiesector: als economisch draagvlak en als leverancier van voor het werk noodzakelijke producten (jaarlijks wordt ongeveer de helft van die producten opgenomen door de sociaal-culturele sector).

Als wij productiesector en sociaal-culturele sector zo naast elkaar stellen, is het nodig te beklemtonen dat het niet gaat om twee afzonderlijke bevolkingsgroepen. Het gaat om twee soorten activiteiten waar alle leden van de maatschappij in meerdere of mindere mate bij betrokken zijn, maar die afzonderlijk zijn georganiseerd. De manier waarop die twee sectoren nu zijn georganiseerd bedreigt in toenemende mate het samenspel tussen beide, de wederkerige ondersteuning en bevruchting waarvan zij beide afhankelijk zijn. De nadelen hiervan manifesteren zich in internationaal verband: zij bedreigen onze concurrentiepositie op de wereldmarkt. Zij vertonen zich eveneens op nationaal niveau: zij veroorzaken inflatie en (structurele, duurzame) werkloosheid. Zij werken ook dóór in ieders leven van alledag: zij veroorzaken vereenzaming, gespletenheid van werken en wonen, werken en leren, werken en ontspannen met overbelasting in de ene, passiviteit in de andere soort activiteiten en functie-verarming in beide. Zij brengen de mens in verdrukking en beknotten zijn persoonlijke ontplooiingsmogelijkheden.

Een beleid dat is samengesteld uit afzonderlijke maatregelen die ieder van deze effecten afzonderlijk bestrijden zal niet alleen onvoldoende en slechts tijdelijk soelaas kunnen bieden, het zal de oorzaken van deze verschijnselen zelfs versterken: de omvang en de kosten van de sociaal-culturele voorzieningen zullen blijven groeien, die voorzieningen zullen echter in afnemende mate bijdragen tot het menselijke (individuele en sociale) welzijn, zij zullen wel bijdragen tot verhoging van de arbeidskosten maar niet tot verhoging van de productiviteit, de noodzaak van compenserende productie en de behoefte aan compenserende consumptie zullen blijven stijgen, de inflatie zal verder omhoog worden geduwd en getrokken, de werkgelegenheid verder afnemen, de lasten van dit alles zullen door een steeds kleiner actief in het arbeidsproces betrokken deel van de bevolking worden gedragen, het leed en de onlusten door een steeds groter aantal uit dat proces uitgeschakeld moeten worden ondergaan.

Noodzakelijk is een beleid, dat de oorzaken van deze effecten in hun onderlinge samenhang tot grondslag heeft. Dat betekent in hoofdlijnen het volgende. Onze concurrentiepositie op de wereldmarkt moet worden gewaarborgd en zoveel mogelijk als in overeenstemming is met de eisen van het milieu (maatschappelijke en natuurlijke omgeving) worden versterkt. De versterking van onze concurrentiepositie moet tevens passen in een buitenlands beleid dat gericht is op een betere internationale arbeidsverdeling.

Het internationale kader

Ons nationale inkomen wordt voor meer dan 50% verdiend door export. Het is daarom nodig de concurrentiepositie van Nederland op de wereldmarkt te handhaven. Op die wereldmarkt zullen naar het zich laat aanzien nog een aantal verschuivingen optreden die liggen in het verlengde van de al optredende stijging van de grondstoffeprijzen. Aangezien Nederland, behalve zijn eindige voorraad aardgas, arm is aan grondstoffen, is zijn economie bijzonder kwetsbaar voor deze verschuivingen. De stijging van de grondstoffeprijzen zal de ontwikkelingslanden in staat stellen te investeren ten behoeve van hun eigen industrialisatie. Deze landen zullen zich ongetwijfeld toeleggen op de veredeling van de grondstoffen waarover zij beschikken. Dit zal een verdere verbetering van hun "terms of trade" met de al in vergaande mate geïndustrialiseerde landen mogelijk maken.

Het feit dat de arbeidskosten in de ontwikkelingslanden lager zijn dan in de al sterk geïndustrialiseerde landen zal er eveneens toe bijdragen dat een aantal industriële activiteiten vanuit de dichtbevolkte geïndustrialiseerde landen verplaatst zullen worden naar de ontwikkelingslanden. Over het algemeen komen productieprocessen die veel ongeschoolde arbeid en in verhouding geringe kapitaalsinvesteringen vereisen het meest in aanmerking voor vestiging in ontwikkelingslanden, kapitaalsintensieve en hooggeschoolde arbeid vereisende processen het minst. De vervaardiging van traditionele producten als confectie, schoenen, handschoenen e.d. en eenvoudige assemblage-processen kunnen zonder veel moeilijkheden met de inzet van een beperkt aantal specialisten in die landen ter hand worden genomen.

In de ontwikkeling van nieuwe producten moeten een aantal fases worden onderscheiden:

1. de onderzoek- en ontwikkelingsfase,
2. de fase van het beproeven en vervolmaken van de productielijn,
3. de fase van het beproeven en ontwikkelen van een afzetmarkt,
4. de fase waarin het productieproces vervolmaakt is en de afzetmogelijkheden op de internationale markt verzekerd zijn.

De eerste drie fases vereisen een hoog ontwikkelde sociaal-culturele infra-structuur en diensten-apparaat die alleen in de rijke geïndustrialiseerde landen beschikbaar zijn. Zij kunnen daarom alleen in die landen op een economisch levensvatbare basis worden uitgevoerd. De vierde fase komt echter veelal in aanmerking voor overplaatsing naar de ontwikkelingslanden. Deze zal daar over het algemeen met de inzet van een betrekkelijk gering aantal specialisten en relatief veel laaggeschoolden voordeliger kunnen worden uitgevoerd.

Uit het bovenstaande volgt, dat de beste ontwikkelingskansen voor de Nederlandse export liggen in de zogenaamde "wetenschapsintensieve" productieprocessen die een hooggeschoolde en gespecialiseerde arbeidsinzet, relatief hoge kapitaalsinvesteringen en een hoog ontwikkelde sociaal-culturele sector vereisen. Daarnaast zullen er mogelijkheden zijn voor industriën die op grond van vernieuwingen en productie-ontwikkeling goederen voortbrengen die de concurrentie op de wereldmarkt kunnen doorstaan. Ook die industriële activiteiten zijn afhankelijk van een hoog opleidingsniveau en een hoog ontwikkelde en vernieuwing bevorderende sociaal-culturele sector. Aangezien de genoemde productie-processen over het algemeen een lage arbeidsintensiviteit hebben zal uitbreiding van de werkgelegenheid in de productiesector niet of nauwelijks mogelijk zijn. Die uitbreiding zal voornamelijk moeten worden gezocht in de naar zijn aard juist wel arbeidsintensieve sociaal-culturele sector, die ook veel meer onafhankelijk in nationaal verband kan worden ontwikkeld.

Het nationale kader

Het instandhouden van onze concurrentiepositie op de wereldmarkt vereist een primair op vernieuwing, niet op vergroting van de totale productieomvang gerichte ontwikkeling van de productiesector. En wel op die terreinen waarop Nederland in vergelijking tot andere landen de beste kansen en mogelijkheden heeft en het minst door nadelen (zoals die welke verband houden met de kwetsbaarheid van zijn milieu, zijn zeer beperkte grondstoffenvoorraad en zijn hoge bevolkingsdichtheid) wordt belemmerd. Dit betekent, dat wij ons zullen moeten toeleggen op producten en productiewijzen waarbij een relatief hoge waarde wordt toegevoegd aan de gebruikte grondstoffen, die een hoge graad van geschooldheid van de werknemers en een hoog ontwikkelde en goed aangepaste sociaal-culturele sector eisen en die in het algemeen hoge investeringen (zowel in de productie- als in de sociaal-culturele) sector vergen. Dit betekent ook, dat het productieproces niet alleen grondstoffen, energie en arbeid, maar ook mensen en het sociale milieu zal moeten sparen — mede om overbelasting van de sociaal-culturele sector te voorkomen. De arbeid zal moeten worden gehumaniseerd en beter moeten worden verdeeld. Humanisering van de arbeid houdt zowel in verbetering van de werkomstandigheden, taakverruiming en het tegengaan van eentonigheid in de arbeid als uitbreiding en verbetering van het werkoverleg en vergroting van de verantwoordelijkheid en de medezeggenschap van de werknemers — dus democratisering van de onderneming.

Een betere verdeling van de werkgelegenheid kan eveneens een bijdrage leveren tot de humanisering van de arbeid. Die verdeling heeft daarnaast nog andere positieve effecten, o.a. ook in de sociaal-culturele sfeer.

De oorzaken van menselijke (fysieke en psychische) slijtage in het werk moeten systematisch worden opgespoord. Hiertoe zal met name moeten worden overgegaan tot

- het maken van regionaal en plaatselijk, per bedrijfstak en per bedrijf opgesplitste statistieken over verloop, ziekte en ziekteverzuim, ziekte- en WAO-uitkeringen,
- gericht onderzoek op basis van de verwerking van deze en andere centraal geregistreerde gegevens omtrent de gezondheidstoestand van de bevolking,
- een betere organisatie en uitbreiding van de taken van de arbeidsinspectie.

Het structurele werkgelegenheidsprobleem kan en mag niet worden opgelost zonder dat de emancipatie van de vrouw en de behoefte van steeds meer vrouwen aan zinvol werk daarbij ten volle in aanmerking wordt genomen. Er zal evenzeer werkgelegenheid moeten zijn voor vrouwen als voor mannen. Die toestand kan niet worden bereikt zonder een herverdeling van het werk. Dat vereist een mentaliteitsverandering (waaronder zowel een verandering van het arbeidsethos als een hogere waardering van taken in de gezinshuishouding), maar ook een andere inrichting en organisatie van het werk en van het onderwijs.

Herverdeling van het werk houdt in een betere verdeling van het werk tussen mensen (mannen en vrouwen). Maar ook in de tijd in ieders leven (geen concentratie van onderwijs in de eerste levensfase, geen overbelasting in de actieve fase en geen abrupte uitstoting en afzondering in bejaardentehuizen op de pensioengerechtigde leeftijd).

Deze herverdeling komt neer op beter gebruik maken van de tijd die wij winnen door de toepassing van arbeidsbesparende technieken. Tot nu toe veroorzaakt die toepassing werkloosheid, hij dwingt de mens tot eenzijdigheid en legt hem taakverarming op. Dat geldt zowel voor vrouwen in het gezin als voor mannen in hun werk, voor jongeren in opleiding als voor volwassenen. Dit is geen natuurlijke wetmatigheid, maar een kwestie van organisatie en van inrichting van de maatschappij. Een gerichte en in een totaalbeleid passende herverdeling van het werk zal een vergroting van onze totale welvaart kunnen opleveren, de ontplooiingsmogelijkheden van het individu vergroten en de kwaliteit van het milieu verhogen.

Onderdelen van beleid

HOOFDSTUK 1

Sociaal-economisch beleid

D'66 ziet het natuurlijk milieu als een vitaal bestanddeel van onze welvaart — voor nu en voor latere geslachten. Het is een gemeenschappelijk erfgoed waarop de één niet meer aanspraak kan maken dan de ander. Wij achten zorg voor dit milieu van even groot belang als zorg voor de gezondheid en kennen aan de bescherming van milieu en gezondheid een hogere prioriteit toe dan aan het opvoeren van welvaart door productieverhoging.

Het belang dat wij hechten aan milieu en gezondheid zal concreet gestalte moeten krijgen in een sluitend stelsel van vervuilings- en uitputtingsnormen. De vervuilingsnormen kunnen de vorm aannemen van een maximaal toegestane vervuiling in een bepaald gebied (deze maximale vervuiling kan ook op nul worden gesteld). Door heffingen per eenheid uitgeworpen stof aan de vervuilers in rekening te brengen kan in de meeste gevallen de totale vervuiling binnen toelaatbare grenzen worden gehouden. Wanneer echter de vervaardigde goederen zeer prijsongevoelig zijn en bovendien niet via een ander productieproces kunnen worden voortgebracht, zal men moeten overgaan tot rantsoeneringsmaatregelen of verbodsbepalingen. De uitputtingsnormen zijn vertalingen van de lengte van het tijdsbestek dat men beschikbaar acht om een alternatieve grondstof of energiebron te ontwikkelen. Samen met een schatting van de kosten die aan onderzoek en ontwikkeling van zo'n nieuwe grondstof of energiebron zijn verbonden bepaalt dit tijdsbestek de hoogte van de heffing die aan de gebruikers van de grondstof of energiebron moeten worden opgelegd. In het algemeen zullen de prijzen zoveel mogelijk een afspiegeling moeten zijn van de totale kosten.

Onder totale kosten moeten niet alleen de bedrijfskosten worden begrepen, maar ook alle kosten die door de overheid (o.a. in de sociaal-culturele sector) of derden worden gemaakt ten behoeve van de voortbrenging van een product en die door die voortbrenging aan derden worden toegebracht. Bij de verdeling van de productieruimte over verschillende goederen kunnen we echter niet volstaan met het hanteren van een aldus aangepast en gecorrigeerd marktmechanisme. Immers, zowel de producent als de consument weegt bij zijn besluitvorming slechts een beperkt aantal alternatieven af. Met name de maatschappelijke gevolgen van belangrijke veranderingen in hun productie- en consumptiepatroon worden niet in hun afwegingen betrokken. En het zijn juist deze maatschappelijke gevolgen die later zo'n dwingende invloed kunnen hebben op de verdeling van de productieruimte over verschillende goederen en op de omvang van de totale productie. (Een voorbeeld is het massaal gebruik van de auto. De producent en de koper van de auto zullen zich in het algemeen niet laten leiden door overwegingen als bijvoorbeeld de negatieve gevolgen van het massale autogebruik op de planologie en de leefbaarheid van de binnensteden. Maar op hun beurt hebben deze invloeden op de planologie de auto tot een bijna onmisbaar gebruiksvoorwerp gemaakt).

Voor nu het tempo van de toepassing van nieuwe technische kennis zo hoog is geworden en de gevolgen daarvan zo verstrekkend en onomkeerbaar, doet zich de behoefte gevoelen om een verantwoorde selectie te maken uit de productiemogelijkheden die zich aan ons voordoen. Elke mogelijke toepassing van een belangrijke technische ontwikkeling zal in de toekomst moeten worden beoordeeld op zijn te verwachten maatschappelijke consequenties. In navolging van wat op dit gebied al in het buitenland gebeurt moet een (overheids-) instelling worden geschapen die deze "technology assessment" ter hand neemt. Hieronder moet worden verstaan de studie van de gevolgen voor de samenleving als een techniek (van produceren en/of consumeren) wordt ingevoerd, uitgebreid of veranderd, met nadruk op onbedoelde, indirecte of toekomstige gevolgen. Het gaat dus niet alleen om technologische, maar vooral ook om economische, ecologische, maatschappelijke en politieke effecten. De uitkomsten van dit onderzoek zullen mede bepalend moeten worden voor het industrie- en technologiebeleid. Om een democratische besluitvorming over deze vitale kwesties mogelijk te maken is het wenselijk, dat de volksvertegenwoordiging tegenover de expertise waarover de regering de beschikking heeft kan beschikken over contra-expertises van andere deskundigen.

Inkomensbeleid

1.1

D'66 gaat er van uit dat bepaalde inkomensverschillen gerechtvaardigd kunnen zijn. Met name betreft dit verschillen gebaseerd op de inspanning die men zich getroost, op speciale lasten die het werk meebrengt of wanneer een beroep wordt gedaan op wezenlijk schaarse talenten. Wanneer D'66 dan ook aandringt op verdere nivellering, dan is dat niet om deze verschillen aan te tasten. Wel wil D'66 iets doen aan inkomensverschillen die worden bepaald door macht, gewoonte, groepsbescherming, privileges die de één krijgt en de ander niet, kortom, die verschillen die meer samenhangen met verschillen in kansen die iemand krijgt dan met het werk dat hij doet. Naast deze strikt individuele benadering past ook een sociale benadering van het inkomensprobleem. Wij leven allen in één sociale structuur, in één maatschappij, waarin ieder het zijne bijdraagt en het zijne krijgt. Wij kunnen niet inzien dat er binnen deze ene maatschappij zeer grote verschillen in 'wat men krijgt' aanvaardbaar zijn.

Ook wat de behoeften betreft zullen er verschillen zijn (afhankelijk bijvoorbeeld van levenssituaties, gezin, werk dat men heeft) maar ook hier zullen er grenzen zijn aan wat men redelijke verschillen kan noemen. De meer individuele benadering (gelijke beloning voor gelijk werk, geen discriminatie) en de sociale benadering (inkomen naar behoefte) zullen niet steeds gelijk oplopen. Een oplossing van de vraag 'wat is rechtvaardig' is dan ook niet voor eens en al te geven. Vanuit D'66 willen wij trachten in concrete gevallen het een tegen het ander af te wegen, waarbij wij de meer individuele benadering met name in loon- en salarisbeleid van belang achten, de benadering naar behoefte in het beleid ten aanzien van de sociale verzekeringen. In belastingen en inkomensoverdrachten zal zowel het een als het ander naar voren komen.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is in ons land een indrukwekkend stelsel van collectieve voorzieningen opgebouwd, bijvoorbeeld op het gebied van het onderwijs en van de sociale zekerheid. Deze voorzieningen zullen, zelfs zonder dat zij overal voor de verschillende bevolkingsgroepen voldoende zijn uitgebouwd, in de komende jaren zulke hoge financiële lasten op de samenleving leggen, dat dit onoverkomelijke bezwaren oproept: het gedeelte van het nationaal inkomen benodigd voor de collectieve sector wordt namelijk te groot. De koopkracht van de vrij beschikbare arbeidsinkomens van de meeste burgers zal teruglopen, evenals de koopkracht van de bedrijfsinkomens, de winsten. Dit zal tegelijkertijd op onaanvaardbaar grote schaal leiden tot werkloosheid, inflatie, ontduiking en afwenteling van belastingen en van sociale premies, zwart geld, zwart werken, misbruik van sociale voorzieningen en daarmee aantasting van de arbeidsmoraal. Een groeiend gedeelte van de werkende bevolking zal niet langer bereid zijn mee te betalen aan de stijgende collectieve uitgaven voor niet-werkenden, zoals gehandicapten, gepensioneerden, werklozen en bijstandstrekkers, ook al profiteert de werkende bevolking zelf natuurlijk net zo goed van een deel van deze voorzieningen: onderwijs voor hun kinderen, verkeersvoorzieningen, gezondheidszorg, toneelsubsidies. Er is dan een onredelijk groot beroep vereist op de solidariteit van degenen die uiteindelijk de financiële lasten voor de collectieve sector dragen. Ook politieke partijen, zoals D'66, die met volle overtuiging het overgrote deel van de bestaande collectieve sector als gerechtvaardigd en noodzakelijk beschouwen, kunnen hieraan natuurlijk niet voorbijgaan.

Dit alles vergroot uiteraard de noodzaak van een rechtvaardige inkomenspolitiek.

1.1.1

Er moet een algemene vergelijkingsbasis worden ontworpen om inkomens met elkaar te kunnen vergelijken. Pas dan zal het mogelijk zijn inkomensverschillen te meten en een beleid te voeren gericht op aanvaardbare verschillen.

Noot: Men moet wel bedenken dat alleen al de factor van de pensioenrechten een vergelijking tussen salarissen in overheid en bedrijfsleven vrijwel onmogelijk maakt. Bij de hogere ambtenarschalen zijn de pensioenvoorzieningen zodanig dat een inkomen in een vrij beroep dertig tot veertig procent hoger moet liggen om 'vergelijkbaar' te zijn. Voor de lagere salarissen geldt dit niet. Maar er is meer. De fiscale discriminatie, de werkgeversbijdragen, de secundaire arbeidsvoorwaarden en nog meer bijkomende factoren maken een zuivere vergelijking tussen inkomens vrijwel onmogelijk. Het zichtbare salaris of loon is geen zuivere vergelijkingsbasis; die moet nog worden ontworpen.

1.1.2

Gestreefd moet worden naar openheid ten aanzien van inkomens en inkomensverschillen. Openheid streven wij dan ook na ten aanzien van alle inkomensgroepen en ten aanzien van alle inkomensbestanddelen. D'66 is verder voorstander van uitbreiding van de CAO's tot het gehele personeel.

Noot: Er is geen reden om wel openheid te hebben ten aanzien van het loon van de arbeider (in de CAO vastgesteld) en niet ten aanzien van de directeur. Maar het is zinloos als men wel het jaarsalaris vermeldt, maar niet de extra's die bij een functie horen (auto's bijvoorbeeld).

1.1.3

Als criterium van rechtvaardige inkomensverdeling houden wij voorlopig aan dat de verhouding tussen de laagste en de hoogste vrij beschikbare inkomens mag zijn 1:5 (voor volwassenen met een volledige dagtaak).

Noot: Bedacht moet overigens worden dat, zolang geen maximum inkomen wettelijk is vastgelegd, het criterium van 1:5 moet worden gezien als verhouding tussen groepen inkomens; dus de vijf procent hoogste inkomens mogen gemiddeld ongeveer vijf keer zo hoog zijn als het minimuminkomen voor 23-jarigen en ouder.

1.1.4

De druk van de collectieve sector (voornamelijk belastingen en premies sociale verzekeringen), welke thans ruim 55% van het nationaal inkomen bedraagt, behoort in een overgangperiode tot 1980 per jaar niet meer te stijgen dan 1/4% voor elke percent groei van het nationale inkomen. Dus bij een economische groei van 3% respectievelijk 4% in een jaar mag de belasting- en premiedruk tezamen niet meer dan 3/4% respectievelijk 1% van het nationale inkomen stijgen. Op die manier blijft er van iedere gulden welvaarts-groei ongeveer 20 cent over voor de werknemersinkomens en bedrijfsinkomens (winsten). Na 1980 dient gestreefd te worden naar een stopzetting van de stijging van de belasting- en premiedruk.

Noot: Teneinde te voorkomen dat de groei van de collectieve sector de aangegeven grenzen overschrijdt (thans groeit de druk van de collectieve sector met 1 3/4% per jaar!) zullen zeer belangrijke beperkingen in de uitgaven onvermijdelijk zijn. Belangrijke besparingen zullen hoogstwaarschijnlijk verkregen worden door de invoering van het door ons voorgestane stelsel van gezinssubsidies in plaats van kinderbijslag-/aftrek, een beter trendbeleid met betrekking tot de ambtenarsalarissen, een beter huur- en subsidiebeleid voor de woningbouw, verlaging maximum verplicht verzekerd inkomen bij de inkomstendervingsverzekeringen door voorlopige bevestiging van de inkomensgrenzen, en door maatregelen gericht op een verminderd beroep op de sociale voorzieningen. Daarnaast behoort intensief naar een verregaande vereenvoudiging van het stelsel van belastingen en sociale zekerheid gestreefd te worden.

Omzetting van de welvaartsvastheid van de sociale uitkeringen in waardevastheid wijst D'66 af.

1.1.5

Het is wenselijk dat de overheid en de sociale partners meerjarige 'sociale contracten' afsluiten, waarbij zij na onderhandelingen gemeenschappelijke sociaal-economische doelstellingen en richtlijnen accepteren met name ten aanzien van het inkomensbeleid, de verdeling van het nationale inkomen over de collectieve en de particuliere sector, het werkgelegenheidsbeleid en de inflatiebestrij-

ding. Aan de afsluiting van deze sociale contracten behoren niet alleen de traditionele centrale werkgevers- en werknemersverbonden deel te nemen, maar ook de vakverenigingen van middelbaar en hoger personeel en de organisaties van de vrije beroepsbeoefenaren. Daarnaast is deelname vereist van de organisaties van de niet-actieven (gehandicapten en gepensioneerden). Tevens dient deelname van de consumentenorganisaties overwogen te worden.

Noot: Het sociaal-economisch beleid zal alleen uitvoerbaar zijn als dit door een zeer groot gedeelte van de samenleving met overtuiging wordt gedragen en als met name het inkomensbeleid in het algemeen als rechtvaardig wordt beschouwd. Hiervoor is een sterke samenwerking vereist tussen alle of vrijwel alle maatschappelijke groepen, een samenwerking die moet leiden, na een confrontatie van de verschillende opvattingen, tot een verregaande overeenstemming over het te voeren beleid als noodzakelijk compromis.

Het afsluiten van sociale contracten kan hiertoe een middel zijn. Maatschappelijke polarisatie is hierbij uit den boze.

Een sociaal contract moet in ieder geval betrekking hebben op alle inkomens uit arbeid. De overheid behoort de naleving te kunnen controleren.

1.1.6

Op langere termijn zal het inkomensbeleid vooral moeten steunen op een gericht arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid. Primaire doelstellingen daarbij zijn: gelijke kansen voor allen, scheppen van mogelijkheden voor om- en bijscholing tot op hoge leeftijd (wederkerend onderwijs), bevorderen van mobiliteit tussen beroepsgroepen, doorbreken van monopolieposities.

Noot: Hoe goed ook bedoeld, een inkomensbeleid zal op den duur slechts slagen als het reëel aansluit op vraag en aanbod. Wil men dan ook de hierboven geformuleerde doelstellingen bereiken, dan zullen in het onderwijs, in het arbeidsmarktbeleid en in het beleid ten aanzien van speciale beroepsgroepen, de waarborgen moeten worden geschapen dat voor allen met gelijke begaafdheid gelijke kansen ontstaan.

Sociale zekerheid

1.2

Hoewel het stelsel van sociale voorzieningen en zekerheid haar voltooiing nadert zijn er ook nu nog knelpunten aan te wijzen waarin D'66 verandering wil brengen; met name betreffende: de pensioenvoorzieningen, de ziektekostenverzekering, de arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsverzekeringen en de kinderbijslag-/aftrek. Ten aanzien van al deze punten stelt D'66 voor om te komen tot algemene voorzieningen die voor iedereen gelden, ongeacht of het werknemers dan wel zelfstandigen betreft. Van fundamenteel belang is dat bij de aanvullende pensioenplicht en het spaarloon de verzekeren of spaarders keuzevrijheid hebben ten aanzien van de instelling waar zij zich verzekeren dan wel hun geld in bewaring geven. Deze keuzevrijheid mag slechts worden beperkt door door de overheid te stellen eisen van doelmatigheid en beheer.

Uitvoering door meerdere fondsen is misschien minder efficiënt dan uitvoering door één uitvoeringsorganisatie onder staatscontrole; hier tegenover staat de democratisering in de uitvoering en in het beheer van honderden miljarden gulden en tevens het tegengaan van machtsopheenhoping, hetgeen wij een groter goed achten dan een eventuele efficiency-winst.

1.2.1

Invoering van het 'Pensioen/woningplan D'66' voor de gehele bevolking gericht op de totstandkoming van aanvullende pensioenen naast de AOW door middel van een verplicht spaarsysteem. Enkele kenmerken van dit plan zijn:

- de overheid stelt jaarlijks een minimumpensioenbesparing (een gedeelte van de arbeidsbeloning) vast, die door iedereen, werknemer of zelfstandige, moet worden gespaard; de rechten op aanvullend pensioen zullen voor iedereen evenredig zijn met het op deze wijze bijeengebrachte 'spaarloon';
- bij volledige deelnemingstijd zal dit inclusief de AOW globaal een pensioen van 70% van het laatst verdiende arbeidsinkomen (tot een bepaald maximum) opleveren; voor de lagere inkomensgroepen ligt dit percentage hoger; de spaarder kan onder bepaalde voorwaarden op zijn verzoek vóór zijn 65ste levensjaar op basis

- van het gespaarde bedrag een pensioen ontvangen (flexibele pensioering);
- de overheid opent de mogelijkheid — eventueel via de Rijkspostspaarbank — om het gespaarde kapitaal door middel van indexatie waardevast of welvaartsvast te doen beheren, waarbij dan een geringe rente respectievelijk geen rente wordt vergoed;
- iedereen heeft vrijheid van keuze ten aanzien van de spaar- en verzekeringsinstelling, de spaarmethode en de uitkeringsmethode (verbod verplichte koppeling: werkring-pensioenfonds); aanwijzing van de besturen van de betrokken instellingen door de spaarders en verzekerden;
- de besparingen voor oudedagsvoorzieningen worden aangewend voor financiering van woningbouw en woningverbetering (zowel huurwoningen als eigen woningen) en van sociaal-culturele bouwprojecten met waardevast geïndexeerde leningen met een lage, maar reële rente;
- een nieuwe huurberekening wordt ingevoerd gebaseerd op deze nieuwe financieringsmethode gekoppeld aan indexering van de huren, waardoor de aanvangslasten van woningen lager kunnen worden dan bij het huidige systeem;
- iedereen heeft het recht van de spaar- of verzekeringsinstelling die zijn of haar pensioenbesparingen beheert, deze gelden in de vorm van een hypotheek terug te lenen voor de aankoop van een eigen huis, tegen een rente die iets hoger is dan die welke op het spaargeld wordt vergoed.

Toepassing van de Algemene Ouderdomswet voor ambtenaren zoals voor de overige burgers. Loskoppeling van de AOW-uitkeringen van de ambtenarenpensioenen. Eenmalige inbouw van de AOW in de pensioengrondslagen; voor de laagste salarisgroepen moet deze inbouw echter minder dan 80% zijn. De ambtenaren betalen zelf hun AOW-premie en ontvangen de AOW zonder verdere korting op het ambtelijk pensioen.

Vermindering van de buitensporig hoge pensioenrechten volgens de pensioenwet voor politieke ambtsdragers (ministers, staatssecretarissen, Tweede Kamerleden, gedeputeerden en wethouders) tot het peil van de ambtenaren.

Noot: Door het pensioen/woningplan van D'66 krijgt de regering de beschikking over een belangrijk instrument om de nationale besparingen op te voeren en de conjunctuur te beïnvloeden. Het bevordert bovendien de arbeidsmobiliteit omdat niemand bij overgang naar een andere werkring kan worden gedwongen naar een andere spaar- of verzekeringsinstelling over te gaan en daardoor nadelen ten aanzien van zijn pensioenaanspraken te aanvaarden. Hierdoor wordt de 'pensioenslavernij' voor oudere werknemers afgeschaft. De bestaande pensioenregelingen (inclusief die voor ambtenaren en politici) zullen in dit systeem ingebouwd moeten worden.

Volgens het plan zal (waardevast) indexering van de huren plaatsvinden. De meeste huurders zullen de redelijkheid hiervan inzien: de huren worden hierdoor immers niet reëel verhoogd; er vindt een aanpassing plaats aan het waardeverlies van de gulden door inflatie. Maar door in guldens uitgedrukt meer huur te betalen maken zij het tevens mogelijk waarde vaste pensioenaanspraken te verwezenlijken (opbouw pensioenrechten en aanpassing reeds ingegane uitkeringsrechten). Het nieuwe systeem maakt verder lagere aanvangswaardelasten mogelijk en hierdoor lagere aanvangshuren of lagere overheidssubsidies, terwijl in de latere jaren voor een woning geen of vrijwel geen huurharmonisatie vereist zal zijn.

1.2.2

Invoering van het 'ziektelastverzekeringsplan D'66', gericht op de totstandkoming van één verplichte volksverzekering waarin de AWBZ en de Ziekenfondsweg opgaan. Enkele kenmerken van dit plan zijn:

- premieheffing naar draagkracht (zie ook 1.3.6);
- het onderscheid tussen ziekenfondsen en particuliere verzekeringsinstellingen en daarmee het onderscheid tussen fondspatiënten en particuliere patiënten verdwijnt; uitvoering door daartoe toegelaten verzekeringsinstellingen;
- garanties voor de consument voor inspraak en medezeggenschap in alle sectoren en instellingen van de gezondheidszorg, die bij de uitvoering zijn betrokken;
- hiertoe o.a. oprichting van (regionale) overlegorganen, waarin

- vertegenwoordigers van de overheid, van de medische beroepen en diensten en van de consumenten zitting hebben en die tot taak krijgen de omvang van de medische dienstverlening en de tarieven vast te stellen;
- voorlopig: vrije keuze van verzekeringsinstelling;
- vaststelling van de definitieve uitvoeringsorganisatie na een onderzoeksperiode waarin in verschillende 'proefvelden' is geëxperimenteerd met uitvoering door één regionale uitvoeringsorganisatie in vergelijking met uitvoering door een beperkt aantal verzekeringsinstellingen met vrije keuze.

Noot: Verstandige invoering van deze volksverzekering zal de beheersbaarheid van de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg doen toenemen, en zal dus niet leiden tot een lastenverzwaring voor de bevolking als geheel. Het leidt wel tot een billijke lastenverdeling van de gezondheidszorg.

Doelmatigheid in beheer, uitvoering, dienstverlening en controle zijn waarschijnlijk gediend met één uitvoeringsorganisatie per regio. Anderzijds kan het bestaan van een keuzemogelijkheid uit meerdere instellingen een stimulans betekenen voor een goede serviceverlening. Om de voor- en nadelen van beide mogelijkheden in de praktijk te toetsen wordt voorgesteld pas tot een definitieve uitvoeringsorganisatie te besluiten na een proefperiode van enkele jaren.

1.2.3

Het stelsel van kinderbijslag en kinderaftrek bij de loon- en inkomensbelasting moet worden vervangen door één regeling van gezinssubsidie met gelijke rechten voor werknemers, ambtenaren en zelfstandigen. De hoogte hiervan zal beter zijn aangepast aan de werkelijke behoeften; rekening wordt gehouden met de draagkracht van de ouders en de leeftijd van de kinderen. Het stelsel van kinderbijslag en kinderaftrek moet zodanig worden afgebouwd dat de lagere inkomensgroepen er niet in inkomen op achteruitgaan. De maximum subsidie zal worden toegekend aan gezinnen met de laagste inkomens; deze zal gelijk zijn aan het gemiddelde netto-effect van kinderbijslag en kinderaftrek voor het eerste kind thans. De noodzaak van gezinssubsidies wordt zoveel mogelijk beperkt door het totstandkomen van gratis voorzieningen rechtstreeks ten behoeve van het kind (crèches bijvoorbeeld).

1.2.4

ZW en WAD enerzijds en WW en WWV anderzijds behoren samengevoegd te worden tot één inkomendervingsverzekering met regionale uitvoeringsorganen. Deze inkomendervingsverzekering dient uiteindelijk met de AAW omgevormd te worden tot een volksverzekering, waardoor in principe de uitkeringsrechten bij arbeidsongeschiktheid en werkloosheid voor zelfstandigen gelijk getrokken worden met die voor werknemers.

1.2.5

Een minder beroep op sociale voorzieningen kan verkregen worden door:

- verbeterd onderzoek naar en controle op misbruik;
- uitbreiding van het begrip passende arbeid;
- een andere beloningsstructuur waardoor landgenoten weer het werk van buitenlandse werknemers gaan overnemen;
- beter spreiding van werk door arbeidsverkortings.

Fiscaal beleid

1.3

Met het instrument van de belastingen moeten naar de opvatting van D'66 de volgende doeleinden worden nagestreefd:

- de financiering van de overheidsuitgaven;
- het dienen van de sociale rechtvaardigheid door herverdeling van het inkomen;
- de beheersing van conjunctuurfluctuaties;
- de beïnvloeding van het bestedingspakket (bijvoorbeeld accijnzen op alcohol, motorrijtuigenbelasting).

1.3.1

Aan verhoging van de indirecte belastingen zal in de komende jaren niet zijn te ontkomen. Enerzijds in het kader van de EEG-harmonisatie, anderzijds omdat in de directe sfeer de premieheffing zijn tot eist. Bij verhoging van de indirecte belastingen zal met name het effect op het milieu moeten worden gezien. Nodig zijn: een nieuw BTW-tarief op luxe goederen en op milieuvriendelijke en grondstof-

fenverkwistende producten. Bij verhoging van de BTW worden primaire levensbehoeften ontzien, mede om inflatoire impulsen te onderdrukken. Uiteindelijk zal de belastingopbrengst ongeveer gelijk uit directe en indirecte belastingen moeten komen.

1.3.2

Aandacht is nodig voor de tarieven van loon- en inkomstenbelasting, welke in samenhang met de premies bij de lagere middengroepen al tot een zeer grote marginale druk leiden. Verhoging van de belastingvrije voet zal dan ook in de komende jaren gepaard moeten gaan met verlichting van de druk in de middengroepen.

Hoewel D'66 voorts in principe voorstander is van een fiscaal vastgelegd maximum-inkomen, zal invoering daarvan slechts mogelijk zijn als ook in internationaal verband de nodige maatregelen zijn genomen tegen belastingvlucht. In elk geval is een dergelijk maximum-inkomen niet te bereiken via domweg doortrekken van het tarief.

1.3.3

De belastingvrije voet in de vermogensbelasting wordt verhoogd tot ongeveer 140.000 gulden (waardevast). Bij deze belasting wordt een progressie in het tarief ingevoerd oplopend van 0,8 procent tot 1,2 procent.

1.3.4

Bij de successierechten wordt een algemene vrijstelling van verkrijging van 170.000 gulden (waardevast) ingevoerd; de bestaande vrijstelling ten behoeve van de echtgenoot blijft gehandhaafd. De successie- en schenkingsrechten worden boven deze vrijstelling aanzienlijk verhoogd; er wordt een derde progressie in de tarieven ingevoerd, waarbij rekening wordt gehouden met de vermogenspositie van de verkrijger. Toepassing van een speciale regeling hierbij waardoor de voortzetting van kleine bedrijven, bijvoorbeeld in de land- en tuinbouw, niet in gevaar komt.

1.3.5

Er komen stringenter bepalingen inzake de zogenaamde aftrekposten voor de belastingen, onder meer voor representatie en reiskosten. Nagegaan zal worden of door afschaffing van vele aftrekposten met gelijktijdige aanpassing van de tarieven op billijke wijze een belangrijke belastingvereenvoudiging kan ontstaan.

Desalniettemin dient overwogen te worden bepaalde onderhoudskosten voor een eigen huis fiscaal weer aftrekbaar te maken, zij het met een beperkte verhoging van het huurwaarde-fortfeit, teneinde het onderhoud te stimuleren en zwart werken tegen te gaan. Er zal in het algemeen geen wijziging komen in de aftrekbaarheid van hypotheekrente; voor tweede woningen wordt deze echter afgeschaft.

1.3.6

De afzonderlijke premieheffing voor de volksverzekeringen moet worden afgeschaft; deze premies behoren te worden opgenomen in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting en in de bedrijfsbelastingen.

Loon- en prijsbeleid

1.4

De uitgangspunten van het te voeren loon- en prijsbeleid liggen in de volgende punten besloten:

- Beteugeling van de inflatie is een strikte voorwaarde om het verworven welzijn niet ernstig in gevaar te brengen. Daarbij dient bedacht dat juist de zwakkere groepen het sterkst van inflatie lijden.
- Waar mogelijk moet decentrale besluitvorming plaatsvinden en moet de centrale overheid niet verder gaan dan de randvoorwaarden aan te geven waarbinnen lonen en prijzen zich kunnen bewegen.
- Lonen en prijzen moeten steeds in integraal verband, dus samen met winst-inkomens, honoraria en door de overheid gevraagde tarieven worden gezien. Ook moet er wat dit betreft geen onderscheid zijn tussen lage (gebonden) inkomens en hoge (vrije) inkomens.

1.4.1

Bij het inkomensbeleid voor de komende jaren zal moeten worden gerekend met slechts een zeer geringe stijging van het door

consumenten vrij besteedbaar inkomen. Dit zal vrijwel geheel ten goede moeten komen aan de lagere inkomens.

Noot: Er zullen duidelijke beperkingen ontstaan ten aanzien van de groei van het nationaal inkomen. Allereerst zal het nodig zijn om de structurele werkloosheid te bestrijden door uit de potentiële groei van het nationale inkomen jaarlijks een bepaald percentage extra te reserveren voor arbeidstijdverkorting in enige vorm (verkorting werkweek, wederkerend onderwijs, vervroegde pensionering). Daarnaast vragen de vele, noodzakelijke collectieve voorzieningen een nog steeds groeiend deel van ons nationaal inkomen (zie 1.1). Voorts moet naast de sterke stijging van grondstoffenprijzen ook rekening worden gehouden met de zorg die in de komende jaren nodig is voor herstel van het milieu en het terugdringen van de vervuiling van lucht en water. Tenslotte zullen ook offers gevraagd worden voor de ontwikkelingslanden (betere internationale arbeids- en welvaartsverdeling).

De volgens punt 1.1.4 vrijkomende 20 cent van iedere gulden welvaartsgroei zal grotendeels benodigd zijn voor de zogenaamde incidentele loonsverhogingen (promoties, periodieken etc.). Voor CAO-stijgingen en verbetering van bedrijfsrendementen blijft dan zelfs heel weinig of niets over. Wanneer men onrechtvaardig lage inkomens van verschillende groepen wil laten stijgen betekent dit dat in een aantal gevallen andere bevolkingsgroepen geen volledige prijscompensaties kunnen krijgen en een bepaalde welvaartsdaling moeten accepteren.

1.4.2

Noodzakelijk is een stringente prijsbeheersing op basis van prijscalculatievoorschriften.

1.4.3

De wettelijke regeling voor gelijke beloning voor mannen en vrouwen bij gelijke arbeid dient van toepassing verklaard te worden op de totale arbeidsbeloning, dat wil zeggen inclusief de pensioenkosten.

Noot: In de huidige wettelijke regeling zijn de pensioenkosten, die soms een belangrijk percentage van de totale arbeidsbeloning uitmaken, uitgezonderd. Hierdoor kunnen vrouwen toch nog belangrijk minder verdienen dan mannelijke collega's.

1.4.4

Er dient een heroriëntatie plaats te vinden ten opzichte van het arbeidsvoorwaardenbeleid bij de overheid. Er behoort een evenwicht te ontstaan tussen de arbeidsbeloning van ambtenaren en die van de min of meer vergelijkbare functionarissen bij het particulier bedrijfsleven. De trendberekening moet daarom niet zoals thans voornamelijk plaatsvinden voor de primaire arbeidsinkomens (de salarissen), maar voor de totale arbeidsbeloning: de som van primaire en secundaire arbeidsbeloning samen (d.w.z. voor de salarissen, de pensioenkosten en andere voorzieningen).

Noot: Momenteel blijft bij de trendberekening een groot deel van de secundaire arbeidsvoorwaarden, waaronder de pensioenkosten, die voor de hogere functionarissen zeer aanzienlijk zijn, buiten beschouwing. Door de verschillen van werkgeversbijdragen en overheidsbijdragen hierin wordt de vergelijking overigens ernstig bemoeilijkt (zie 1.1.1). De trendberekening behoort in principe per functieniveau te geschieden. Bij een goede toepassing van het trendbeleid zal waarschijnlijk blijken dat vele ambtenaren een hogere totale arbeidsbeloning verkrijgen dan vergelijkbare functionarissen uit het bedrijfsleven. Een geleidelijke correctie is dan op zijn plaats.

1.4.5

Speciaal nu de mogelijkheden voor reële inkomensverbetering in het algemeen zeer beperkt zijn moet worden gestreefd naar:

- verbetering van arbeidsvoorwaarden in de secundaire sfeer zoals op het gebied van spaarloon / vermogensaanwasdeling / pensioen. De regelingen hiervoor moeten bijdragen aan de totstandkoming van goede pensioenvoorzieningen en vermogens- en machtsspreiding en behoren te passen in het pensioen/woningplan. Beheer in één centraal mammoetfonds wordt afgewezen;
- verbeteringen in de immateriële sfeer (democratisering, arbeidstijdverkorting, scholing/opleiding).

Het economisch stelsel

1.5

D'66 streeft naar een democratische markteconomie met de volgende kenmerken:

1.5.1

De productie vindt plaats in gedemocratiseerde particuliere bedrijven. De essentie van de bedrijfsdemocratisering is dat de werknemersgroep (inclusief de werknemer-directeur) de ondernemersfunctie voor een groot deel overneemt en op grond daarvan het medebeslissingsrecht verkrijgt ten aanzien van alle belangrijke onderdelen van het bedrijfsbeleid (fusies, sluitingen, verplaatsingen, investeringen, directie-benoemingen). Zie 1.6.

1.5.2

De productie wordt afgestemd op de consumentenvoorkeur door middel van een verbeterd marktmechanisme. In de prijzen worden zoveel mogelijk de totale maatschappelijke kosten opgenomen, inclusief de effecten ten aanzien van de vervuiling en de uitputting. Hierdoor zullen producten en productieprocessen die vuil zijn of tot uitputting leiden, worden tegengegaan. Daarnaast vindt een verscherping van de anti-kartelwetgeving plaats naar Amerikaans model, waardoor monopolievorming en bepaalde fusies kunnen worden bestreden en concurrentie wordt bevorderd.

1.5.3

De overheersende positie van de producent op de markt wordt weggenomen door een versterking van de positie van de consument. Hiertoe wordt de rechtspositie van de consument en van de consumentenorganisaties in de wet geregeld, bijvoorbeeld door: de consumentenorganisaties de bevoegdheid te geven minimum kwaliteitseisen vast te stellen; instelling van klachten- en beroepsprocedures bij geschillen tussen consument en leverancier; verplichte goedkeuring van leveringsvoorwaarden en huurcontracten door de consumentenorganisaties; regeling van schadevergoeding bij fabricage- of installatiefouten; actualisering van de warenwet en invoering van verplichte etikettering voor met name voedingsmiddelen.

1.5.4

Het sociaal-economisch beleid wordt ontwikkeld door middel van een democratische meerjarenplanning. De meerjarenplannen die betrekking hebben op een aantal hoofdzaken van het beleid voor verschillende sectoren van het maatschappelijk leven worden opgesteld in overleg tussen de overheid, het bedrijfsleven en de andere betrokken maatschappelijke organisaties (waaronder die van de niet-actieve bevolking en van de consumenten); ze worden aan het parlement voorgelegd. Hieronder valt ook de verdeling van het nationaal inkomen over de collectieve en de particuliere sector. De plannen zijn bindend voor de overheidssector; voor het particuliere bedrijfsleven en de overige maatschappelijke organisaties geldt dat in principe alleen als zij dit zijn overeengekomen. Het sociaal contract (zie 1.1.5) vormt een bijzondere uitwerking hiervan.

1.5.5

De overheid stelt, onder controle van het parlement, de collectieve sector veilig. Dit wil overigens niet zeggen dat de overheid daarbij ook overal zelf de uitvoering van de collectieve voorzieningen moet verzorgen. Zorgvuldig dient te worden nagegaan welke van deze voorzieningen evengoed of beter uitgevoerd kunnen worden door instellingen, welke door de burgers zijn opgezet. Voor de voorzieningen waar dit het geval is, behoort daartoe de mogelijkheid te bestaan (bijzonder onderwijs, aanvullende pensioenplicht). De overheid stelt daarbij normen voor doelmatigheid en beheer en controleert de kwaliteit der voorzieningen.

1.5.6

De overheid vult, onder controle van het parlement, waar nodig de particuliere activiteiten aan door middel van eigen bedrijven of deelneming in bedrijven (b.v. via landelijke of regionale ontwikkelingsmaatschappijen). De overheidsdeelname zal dan later weer afgestoten worden wanneer deze voor de voortzetting van de desbetreffende bedrijven niet meer vereist is. Daarnaast kan de overheid waar dit van vitale betekenis wordt geacht de concurrentie bevorderen door in bepaalde sectoren (b.v. in het bankwezen en het levensverzekeringsbedrijf) zelf een staatsbedrijf te stichten. D'66 vindt de oprichting gewenst van een Nederlandse Industriële Vernieuwingsmaatschappij (NIVM) onder bestuur van vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers, wetenschap en overheid, welke

tot taak krijgt: het bestuderen en bevorderen van de industriële vernieuwing o.m. wat betreft de financiering, technologische kennis en marktinformatie.

1.5.7

De overheid stelt, onder controle van het parlement, het kader vast waarbinnen de productie en consumptie moet plaatsvinden (randvoorwaarden). Daartoe moeten voldoende wettelijke bevoegdheden gegeven worden b.v. met betrekking tot: milieubeleid (verbod schadelijke productieprocessen en stoffen); energieverdeling; beleid ruimtelijke ordening; investeringsbeleid (beleggingsvoorschriften, meldingsplicht investeringen); inkomens- en prijsbeleid (loon-, honoraria- en prijsbeheersing). Op de verschillende terreinen zal de overheid echter zeer spaarzaam van haar bevoegdheden gebruik moeten maken om de vrijheid van de burgers zo min mogelijk aan te tasten. Zo zal het gebruik van loon- en prijsmaatregelen en van beleggingsvoorschriften alleen als uiterste noodzaak bij hoge uitzondering gehanteerd mogen worden wanneer overleg met de sociale partners geen resultaat of onvoldoende praktisch effect heeft gehad.

Democratisering arbeidsverhoudingen

1.6

Er moet een democratisering van de arbeidsverhoudingen plaatsvinden waarbij de traditionele scheiding van werelden tussen arbeid en kapitaal structureel wordt doorbroken, de vitaal-belanghebbende groeperingen middels democratische spelregels tot gezamenlijke besluitvorming en maatschappelijke verantwoordelijkheid komen en het traditionele beginsel van de ondergeschiktheid in de arbeidsverhoudingen wordt afgeschaft.

1.6.1

In middelgrote en grote ondernemingen behoort de democratisering vorm te krijgen volgens onderstaande nieuwe wettelijke regeling:

- in ondernemingen waar de meerderheid van de werknemers zich hiervoor uitsprekt moet een personeelsvertegenwoordiging (PV) ingesteld worden, uitsluitend bestaande uit door het personeel gekozen leden met een gekozen voorzitter. Toekenning medebeslissingsrecht (vetorecht) aan de PV voor alle ingrijpende besluiten met betrekking tot het ondernemingsbeleid; uitoefening van deze bevoegdheid deels zelfstandig b.v. ten aanzien van het personeelsbeleid, deels in het kader van de raad van de onderneming (zie c). Toekenning van de bevoegdheid aan de PV om met het ondernemingsbestuur over arbeidsvoorwaarden zelfstandig overeenkomsten aan te gaan, met inachtneming van landelijke of bedrijfstakgewijs vastgestelde, bindende normen. Toekenning aan de PV van het enquêterecht.
- alleen aandeelhouders die zich met een financieel belang gedurende langere tijd contractueel aan de onderneming verbinden kunnen rechtmatig invloed op de besturing van de onderneming uitoefenen; wanneer een belangrijk deel van deze groep zich hiervoor uitsprekt moet uit hun midden een aandeelhoudersraad (AR) worden ingesteld. Toekenning aan de AR van overeengekomen bevoegdheden ten aanzien van bepaalde onderwerpen, b.v. de winstverdeling. Toekenning aan de AR van het enquêterecht.
- personeelsvertegenwoordiging en aandeelhoudersraad vormen samen de raad van de onderneming (RO), welke het hoogste orgaan van de onderneming is, waartegenover het ondernemingsbestuur verantwoording verschuldigd is over zijn beleid. Alle essentiële beslissingen van ondernemingsbeleid (fusie, sluiting, verplaatsing, investeringen, grote productieveranderingen) en benoeming/ontslag van leden van het ondernemingsbestuur, behoeven de goedkeuring van de RO. Voor de goedkeuring is een gekwalificeerde meerderheid vereist waaronder in het algemeen de meerderheid van de PV-leden. In principe is zowel het aantal leden als het totale gewicht van de stemmen van de PV en de AR even groot; afwijking daarvan is onder bepaalde voorwaarden mogelijk, b.v. bij overwegend arbeidsintensieve of kapitaalintensieve ondernemingen.
- het ondernemingsbestuur bestaat uit de directie (het dagelijks bestuur) en de raad van commissarissen, welke laatste dienen om bepaalde deskundigen in het bestuursbeleid op te nemen; 1/3 van de commissarissen dient uit deskundigen te bestaan, aangewezen door de PV; 1/3 door de AR; en 1/3 door de RO op voordracht van de directie in het bijzonder om toe te zien op algemeen maatschappelijke belangen (consumenten, publiek, overheid).

Invoering van gekozen personeelsvertegenwoordigingen bij de overheidsdiensten en -bedrijven, met aan de overheidstaak aangepaste bevoegdheden. Totstandkoming van een wettelijk kader voor aangepaste vormen van bedrijfsdemocratie in de kleine bedrijven (bijvoorbeeld door middel van een personeelsvergadering of aanwijzing van een vertrouwensman of vakorganisatie).

Invoering van een wettelijke regeling die aan werknemers binnen het bedrijf het recht op vrijheid van vereniging en het recht op vrijheid van meningsuiting garandeert en waarbij de rechten van de werknemersvakverenigingen voor het bedrijvenwerk ten behoeve van hun leden worden aangegeven. Volgens deze regeling zullen organisaties die op grond van hun ledental binnen het bedrijf representatief moeten worden geacht voor één of meer groepen van het personeel met name het recht hebben: binnen het bedrijf met hun ledengroep te vergaderen en interne communicatiemiddelen te gebruiken. Hierbij kunnen de vakverenigingen op ondernemingsniveau hun leden vertegenwoordigen, terwijl het personeel als geheel wordt vertegenwoordigd door de PV.

Bevordering van experimenten met alternatieve werkorganisatievormen op basis van zo groot mogelijke individuele en groepszelfstandigheid, zowel in het bedrijfsleven als bij de overheid.

Wettelijke regeling van de vrijheid van vakvereniging, onder meer in verband met de vertegenwoordiging van organisaties van middelbaar en hoger personeel bij het overleg over centrale accoorden of sociale contracten en bij het afsluiten van CAO's; bepaling van de representativiteit op grond van getalsverhoudingen. Waarborging van vertegenwoordiging van organisaties van gehandicapten en gepensioneerden in voor hen van belang zijnde advies-, overleg- en bestuursorganen.

Ruimtelijke inrichting en volkshuisvesting

Ruimtelijke ordening

2.1

Doelstellingen van het ruimtelijke ordeningsbeleid zijn:

- een betere regionale spreiding van bevolking, werkgelegenheid en welzijnsvoorzieningen;
- bundeling van de stedelijke bebouwing; handhaving van open ruimten;
- een grotere integratie van woon-werkgebieden, behalve waar sprake is van bedrijven die overlast kunnen veroorzaken;
- versterking van de woonfunctie van de binnensteden;
- veiligstellen van natuurgebieden, o.a. de Veluwe, Mergelland, IJsselmeer, Wadden.

2.1.1

Invoering van de verplichting de bevolking inspraak te geven bij de beleidsvoorbereiding van ruimtelijke plannen met name bij stadsvernieuwing (geen beslissing door colleges van burgemeester en wethouders en door gemeenteraden over sloopplannen zonder inspraak van de wijkbewoners vooraf). De huidige inspraakmogelijkheden achteraf (bezwaarschriften, beroep, hoger beroep) zijn onvoldoende en weinig effectief. Bovendien moet worden voorgeschreven dat bij belangrijke ruimtelijke projecten (b.v. bedrijfsvestigingen) de milieueffecten openbaar worden gemaakt.

2.1.2

Verdere aanvulling van de wettelijk voorgeschreven procedures bij streek- en bestemmingsplannen teneinde de inspraak van de gekozen volksvertegenwoordigers en de burgers te garanderen. Dit geldt met name ten aanzien van de voorschriften met betrekking tot:

- de te stellen kwalitatieve eisen aan de plannen;
- de openbaarmaking der plannen;
- het anticiperen;
- de beroepsprocedures.

2.1.3

Wettelijke regeling van de procedures voor plannen die van zwaarwegende betekenis zijn voor het landelijk beleid inzake de ruimtelijke ordening (b.v. ten aanzien van lucht- en zeehavens, industrijspreiding, openbaar vervoersnet, militaire oefenterreinen, leidingtracés) teneinde de centrale overheid op dit gebied de vereiste bevoegdheden te geven en de inspraak van de gekozen volksvertegenwoordigers en de burgers daarbij te waarborgen (planologische kernbeslissingen / nationale bestemmingen).

Volkshuisvesting

2.2

Het volkshuisvestingsbeleid dient er op gericht te zijn de nog bestaande kwantitatieve en kwalitatieve woningnood op te heffen en de kwaliteit van het woonmilieu te verbeteren.

2.2.1

Invoering van het 'pensioen/woningplan D'66' (zie 1.2.1).

2.2.2

Bevordering van het eigen woningbezit en het gemeenschappelijk bezit van woningen o.a. door:

- het pensioen/woningplan, dat door financiering met hypotheek op indexbasis tot lage aanvangskapitaalslasten leidt;
- ruime verlening van hypotheekgaranties door de overheid voor de aankoop van nieuwe en bestaande woningen;
- invoering van individuele woonsubsidies voor eigenaar-bewoners.

Geleidelijke afschaffing van de huurverhouding door omzetting van de woningbouwverenigingen, woningbouwstichtingen en particuliere huurverhoudingen in coöperatieve verenigingen van eigenaar-bewoners. De bewoners zijn bij deze vorm van bewonerszelfbestuur eigenaar van hun woning. De bewoners betalen geen huur, maar een maandelijks servicevergoeding voor de kapitaalslasten en het gezamenlijk onderhoud. Voor de inkomstenbelasting worden de bewoners gelijkgesteld met de afzonderlijke eigenaar-bewoners, zodat zij voor dezelfde faciliteiten in aanmerking komen. Bij verhuizing is de vereniging verplicht tegen taxatiewaarde het te verlaten huis te kopen. Voor het huis waarheen verhuisd wordt krijgt men met hypotheekgarantie van de overheid automatisch 100% financiering waarvoor de nieuwe vereniging zorgt.

Noot: De eigenaar-bewoner beslist zelf over de indeling, afwerking en aankleding van zijn woning. De eigen woning kan hierdoor door de bewoners zelf beter aan de speciale gezinsbehoeften worden aangepast. Dit biedt ook meer mogelijkheden voor eigen creativiteit. De eigenaar-bewoner is daarbij niet, zoals de huurder, afhankelijk van een huisbaas. Hij kan als regel niet tegen zijn wil uit zijn huis gezet worden. Hij beslist in principe zelf over het wel of niet slopen. Dit alles geeft een sterke vrijheidsbeleving, een grotere woonvrijheid. Daarnaast vormt de eigen woning een belangrijke bijdrage aan de bezitsvorming en vermogensspreiding.

Bij huurders bestaat deze woonvrijheid in het algemeen veel minder. Daarom moet de afhankelijkheid van de bewoners door de huurverhouding zoveel mogelijk worden verminderd door invoering van een beheersstructuur waarin de voordelen van het persoonlijk eigenwoningbezit tot hun recht komen, n.l. een vorm van bewonerszelfbestuur. Afgezien van een beperkt aantal gemeentelijke huurwoningen (voor moeilijk plaatsbare gezinnen en andere noodgevallen) blijven er dan in principe slechts twee soorten woningen over: afzonderlijke woningen, waarvan de bewoners persoonlijk eigenaar zijn en groepen van woningen met bewonerszelfbestuur. Tussenvormen, zoals beschut eigen woningbezit en de bezitswoning (Bouwfonds Nederlandse Gemeenten), blijven daarbij echter mogelijk.

De nieuwe verenigingen van eigenaar-bewoners behoren — in tegenstelling tot de meeste woningbouwcorporaties thans — ieder slechts een beperkt aantal woningen te omvatten (enkele blokken huizen; kleinschaligheid). Ze kunnen ook in stadsvernieuwingsgebieden een belangrijke rol spelen.

2.2.3

Stadsvernieuwing in principe ten behoeve van de huidige bewoners van de betrokken wijken; inschakeling van de bij hen in ruime mate aanwezige creativiteit.

Versnelling van het tempo van herstel en vernieuwing van woonhuizen in oude stadsdelen; onderzoek naar de wenselijkheid de vernieuwing meer bescheiden te doen plaatsvinden, eventueel in twee of meerdere verbouwing rondten. Daarbij zal zoveel mogelijk acht geslagen moeten worden op de individuele woonwensen van de bewoners; tevens dient een beter systeem voor waardering van oude woningen ontwikkeld te worden (i.p.v. van ANTRIVS-systeem).

Ondersteuning van de acties van bewonersgroepen tegen de sloop van goede of goed verbeterbare woningen. De afbraak van deze woningen moet tot het uiterste worden beperkt.

Stopzetting van vestiging van grootschalige, omvangrijke, veel verkeer aantrekkende bedrijven in de centra van grote steden; versterking van de woonfunctie in de stads- en dorpscentra.

2.2.4

De kosten die voortvloeien uit de gemeenschappelijke voorzieningen ten behoeve van de stedelijke infrastructuur en het woonmilieu, komen in principe ten laste van de algemene middelen en mogen slechts in zeer beperkte mate in de grondprijzen voor de woningbouw doorberekend worden.

De waardestijging van onroerende goederen die het gevolg is van overheidsactiviteiten valt toe aan de gemeenschap. De waardering bij onteigening gebeurt in principe op basis van de gebruikswaarde.

2.2.5

Zo volledig mogelijke vervanging van het bij nieuwbouw bestaande stelsel met (objectieve) subsidies per woning — die vaak bij de verkeerde mensen of instellingen terecht komen en uniforme massabouw bevorderen — door een stelsel met individuele woonsubsidies afhankelijk van het inkomen zowel voor huurders als eigenaar-bewoners. Daarnaast dient evenwel de mogelijkheid te blijven

bestaan bij hoge kosten voor verwerving en bouwrijp maken van gronden, b.v. meer dan 25% van de stichtingskosten, speciale (objectieve) subsidies per woning te verlenen (locatie-subsidies).

Noot: De nog toe te kennen objectieve subsidies (locatie-subsidies) moeten zoveel mogelijk in de vorm van eenmalige bijdragen verstrekt worden, zodat geen subsidiëring meer plaatsvindt tijdens de exploitatie. De verenigingen van eigenaar-bewoners zijn dan gedurende de exploitatieperiode in beginsel niet afhankelijk van overheidssubsidies, zodat zij een eigen woonbeleid kunnen voeren.

2.2.6

Vaststelling van een woningbouwprogramma (nieuwbouw en woningverbetering) op een zodanig niveau dat in alle sectoren en regio's van de woningmarkt een reserve van ongeveer 2% wordt verkregen. Betere afstemming van de woningbouw op de behoeften. Dit betekent: een extra inspanning in de grote bevolkingscentra, meer eengezinshuizen en meer woningen voor alleenstaanden, bejaarden, onvolledige gezinnen en personen met bijzondere woonbehoeften. Bevordering van een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu, o.a. door een betere aanpassing aan karakteristieke verschillen tussen steden en dorpen.

2.2.7

Vervanging van de bestaande regelingen voor jaarlijkse huurverhogingen, huurharmonisatie en huurliberalisatie door één regeling waardoor de Minister van Volkshuisvesting de bevoegdheid krijgt om de huurverhogingen landelijk, per regio, of per woningcategorie aan een maximum te binden. Invoering voor de huur- en kooprijzen van onroerende goederen in het algemeen (huizen, bedrijfspanden, grond) van een wettelijke regeling zoals de prijzenwet; in dit kader kan dan ook de voorgestelde nieuwe huurberekening voor woningen worden voorgeschreven.

2.2.8

Invoering van een Wet op de Stadsvernieuwing die o.a. leidt tot extra financiële steun aan de gemeenten i.v.m. de hoge kosten van verbetering of sanering van oude wijken en in bepaalde gevallen tot een plicht voor eigenaren om verbeteringen aan te brengen of door de gemeente te laten aanbrengen (gedoogplicht).

Verkeer en Vervoer

2.3.1

Het verkeer- en vervoersbeleid moet een integrerend onderdeel uitmaken van het ruimtelijk beleid. Bij het planologisch beleid moet de nadruk liggen op het terugdringen van het woon-werkverkeer waardoor naast vermindering van de investeringen ten behoeve van de infrastructuur ook een halt wordt toegeroepen aan het steeds stijgend percentage van het nationaal inkomen dat in Nederland wordt uitgegeven aan verplaatsingsbehoeften.

2.3.2

Prioriteit moet worden toegekend aan verbetering van bestaande en aanleg van nieuwe voorzieningen voor het openbaar vervoer. Uitgaande van het optimaal functioneren van het openbaar vervoer moet het overige verkeer zo effectief mogelijk worden geregeld binnen de overblijvende ruimte.

2.3.3

Het openbaar vervoer in agglomeraties moet zich aan de gebruiker presenteren als één geheel. Integratie van buslijnen (streekvervoer en stadsbus), coördinatie van railvervoer (gemeentelijke vervoersbedrijven en Nederlandse Spoorwegen) en gelijkschakeling van tariefstelsel en overstapfaciliteiten zijn hiertoe de belangrijkste middelen.

2.3.4

De mogelijkheid moet worden onderzocht of taken en bevoegdheden van de centrale overheid, thans in handen van de commissie vervoersvergunningen, kunnen worden gedelegeerd aan nieuw in het leven te roepen beheerslichamen in handen van de agglomeratiegemeenten. Deze beheerslichamen dragen het openbaar vervoer op aan die ondernemingen die het meest efficiënt werken.

2.3.5

De exploitatietekorten van het openbaar vervoer moeten door de rijksoverheid worden gedragen aan de hand van nader vast te stellen normen. Deze normen moeten een optimaal functionerend openbaar vervoer garanderen en het bedieningsniveau niet aantasten.

2.3.6

De taxi moet worden erkend als openbaar vervoermiddel. Deze erkenning houdt in enerzijds versterkte overheidsinvloed op het taxiwezen, anderzijds het verlenen van ruime faciliteiten. Experimenten met alternatieve vervoersmiddelen, zoals de taxi-bus, dienen te worden bevorderd.

2.3.7

Zolang nog geen Algemeen Verkeersfonds is opgezet ter financiering van de hele infrastructuur moet thans worden overwogen om aan het Rijkswegenfonds middelen te onttrekken ten behoeve van de financiering van investeringen van parkeeraccommodaties voor personenauto's aan de rand van steden die door parkeeroverlast worden gekweld. De huidige gemeentelijke financiën zijn niet toereikend om die voorzieningen te financieren. De voeding van het Rijkswegenfonds moet daartoe worden aangepast. Gemeenten moeten hun parkeerbeleid op die accommodaties afstemmen. Lang parkeren in binnensteden moet sterk worden teruggedrongen.

2.3.8

Er moet een zodanige kentekenregistratie komen dat afgifte van kentekenbewijzen slechts dan plaatsvindt indien gebruiker aantoonbaar dat zowel aan de plicht tot voldoening van de motorrijtuigenbelasting als aan het sluiten van de benodigde assurantiën is voldaan (Engels, Zwitsers of Spaans systeem).

2.3.9

Erkenning van de voetganger als belangrijkste weggebruiker vereist dat de drie aspecten: veiligheid, bewegingsruimte en stadsbeleving ten grondslag moeten liggen aan voorzieningen zoals bijvoorbeeld voetgangersgebieden.

2.3.10

De mogelijkheid om per (brom)fiets door te dringen tot in het hart van de steden moet behouden blijven. Wielrijdersroutes moeten worden aangelegd waarbij rekening moet worden gehouden met de grote 'omrij-gevoeligheid' van dit vervoermiddel.

2.3.11

Ten aanzien van het nationale en internationale goederenvervoer over de weg moeten maatschappelijke factoren als milieu, veiligheid, energietekorten en ruimtegebruik in het beleid worden betrokken. Vervoerverboden moeten worden overwogen voor die goederen die om eerder bedoelde redenen niet via de weg behoeven te worden getransporteerd. Invoeren van prijsmechanisme ter bevordering van bijvoorbeeld de gewenste overheveling van de weg naar de rail impliceert het risico dat Nederlandse havensteden vervoersmogelijkheden gaan verliezen te gunste van buitenlandse EEG-havens.

Werkgelegenheid

3.1

Werkloosheid is een structureel probleem geworden. Dit probleem kan alleen worden opgelost door maatregelen die de structuur van de maatschappij veranderen. Het vereist een herverdeling van de werkgelegenheid die zowel mannen als vrouwen en zowel het "schone" als het "vuile" werk omvat. Het vereist bovendien, dat het relatief dalend aantal arbeidsplaatsen in de productiesector wordt gecompenseerd door het scheppen van meer werkgelegenheid in de (naar zijn aard arbeidsintensieve) sociaal-culturele sector. Ook de verdeling tussen werken, scholing, opleiding en ontspanning in ieders leven zal hierbij moeten worden herzien.

3.2.

Deze structurele veranderingen kunnen niet op korte termijn worden gerealiseerd. Er moet echter wel reeds nu een begin worden gemaakt. Dit is in de eerste plaats nodig om het structurele werkgelegenheids-tekort waarmee wij nu kampen niet verder te laten toenemen en om te voorkomen dat maatregelen tot behoud van bestaande werkgelegenheid ons vermogen aantasten om nieuwe werkgelegenheid te scheppen.

3.3.

Als eerste stap in deze richting zal, zodra de conjunctuur dit toestaat, moeten worden overgegaan tot een algemene werktijdverkorting.

3.4

Werkloosheid betekent behalve verlies van werk en achteruitgang van inkomens een gevoelig verlies aan sociale contacten en maatschappelijk aanzien. Deze gevolgen drukken op het hele gezin. Zij werken ook nog door, nadat men weer werk heeft gevonden.

De overheid moet, naast maatregelen tot bestrijding van de werkloosheid zelf, op korte termijn in overleg met en met inschakeling van de betrokkenen wegen zoeken waarlangs deze sociale en psychische effecten van werkloosheid kunnen worden verminderd.

Verlies van arbeidsplaats behoort niet automatisch verbreking van het dienstverband mee te brengen. De werknemer die werkloos wordt behoort gedurende een bepaalde termijn zijn dienstverband te kunnen behouden om met voorrang weer bij zijn werkgever in het arbeidsproces te kunnen worden opgenomen en met de mogelijkheid van inschakeling in bedrijfs-maatschappelijk werk zonder verlies van zijn uitkeringen.

3.5

De mogelijkheid moet worden onderzocht van de invoering van een "sociaal pensioen" waarbij een oudere werknemer een uitkering krijgt wanneer zijn plaats geheel of gedeeltelijk wordt ingenomen door een jeugdige werknemer.

3.6

Verder moet de mogelijkheid worden geschapen voor man en vrouw om samen een volledige baan te vervullen zonder dat zulks tot een gemeenschappelijk netto-salaris leidt dat lager is dan het netto-salaris voor dezelfde baan vervuld door één werknemer. Ook t.a.v. de sociale verzekeringsuitkeringen dient geen discriminatie te bestaan ten nadele van hen die een gemeenschappelijke baan vervullen of vervuld hebben.

3.7

Het begrip "passende arbeid" moet worden herzien. Het moet niet zozeer slaan op arbeid in hetzelfde beroep als op werk dat past bij het opleidings- en kennisniveau van de betrokkene.

3.8

Het is zowel menselijk als economisch onaanvaardbaar dat het zgn. "vuile werk" blijvend wordt afgewenteld op "gastarbeiders", ongeschoolden en vrouwen.

De overheid moet de mogelijkheid onderzoeken van de invoering van een sociale dienstplicht voor 18-jarigen, waarin vervulling van de militaire dienstplicht wordt opgenomen als een keuze-mogelijkheid.

3.9

Er moet hoge prioriteit worden gegeven aan maatregelen tot het opheffen van de jeugdwerkloosheid.

3.10

Schoolverlaters hebben zowel recht op een materieel bestaansminimum als op de mogelijkheid zinvolle activiteiten te verrichten. Voor de werkloze schoolverlaters ontbreekt in de meeste gevallen dit laatste. Daardoor wordt niet alleen hemzelf schade toegebracht, ook de samenleving als geheel ondervindt hiervan de ontwrichtende effecten.

Ter bestrijding van dit tweevoudige kwaad moet op korte termijn worden onderzocht op welke manieren de werkloze schoolverlaters mogelijkheden kunnen worden geboden om maatschappelijk zinvolle activiteiten te gaan verrichten zonder dat deze activiteiten het karakter krijgen van werkverschaffing of de betrokkenen hun recht op uitkeringen verspelen. Bij het opsporen en ontwikkelen van maatschappelijk zinvolle projecten (zoals stadsvernieuwingsprojecten, de aanleg van leefstraten e.d.) moeten zoveel mogelijk jeugdige (en andere) werklozen zelf worden betrokken. De overheid moet particuliere initiatieven tot het opsporen van zulke projecten stimuleren en steunen.

3.11

Op langere termijn moet vooral aandacht worden gegeven aan een betere afstemming van het onderwijs op de maatschappelijke mogelijkheden en van het verwachtingspatroon van jongeren op de maatschappelijke realiteit.

3.12

Het onderwijs moet zich niet alleen richten op het aanleren van technische en intellectuele vaardigheden maar ook op het ontwikkelen van capaciteiten die in een samenleving waarin de traditionele werkgelegenheid steeds beperkter zal worden, een zowel individueel als maatschappelijk zinvol bestaan mogelijk helpen maken.

Sociaal-cultureel beleid, algemene inleiding

Een van de voornaamste en tegelijk meest dringende problemen van sociaal-cultureel beleid is de noodzaak een stelsel van kostenbeheersing te ontwikkelen dat recht doet aan de specifieke aard en doeleinden van de activiteiten op dit gebied. De kern van dit probleem steekt in het feit, dat kosten en opbrengsten in deze sector niet op zo'n manier aan elkaar kunnen worden gekoppeld dat de netto-opbrengst (winst of verlies) kan dienen als een min of meer betrouwbare aanwijzing of indicator voor het nut van de geleverde diensten.

Dit hangt nauw samen met het feit, dat het in deze sector (anders dan in de productiesector) primair gaat om waarden die niet kunnen worden voortgebracht, geconsumeerd en in omloop gebracht los van de daarbij betrokken personen en hun persoonlijke verhoudingen. Pogingen om in deze sector een stelsel voor de beheersing van kosten en prijzen in te voeren dat een nabootsing is van het marktmechanisme, scheppen daarom het gevaar dat niet het maatschappelijk nut waarom het te doen is, maar heel andere motieven en overwegingen uitmaken wat voor activiteiten wel en niet worden ontplooid, hoe zij worden verricht en welke omvang zij aannemen. Als men te sterk vaart op het kompas van het profijtbeginsel zal dat vooral in deze sector leiden tot schijn doelmatigheid.

Deze bezwaren kleven o.a. aan stelsels van subsidiëring op basis van per verrichting of geleverd product vastgestelde tarieven. Het uit zich in exploitatievormen die zijn afgestemd op bedrijfseconomische doelmatigheid, maar die het maatschappelijk nut van de activiteiten verminderen of zelfs schade toebrengen. Voorbeelden hiervan zijn schaalvergrotingen om een betere kostendekking te bereiken in gevallen waarin kleinschaligheid gewenst is om de beoogde resultaten te verkrijgen of omzetverhoging van de meest rendabele activiteiten terwijl beperking daarvan en uitbreiding van andere, bedrijfseconomisch gezien minder rendabele activiteiten gewenst is. Deze beïnvloeding van het gedrag van de subsidie-ontvanger heeft zijn spiegelbeeld aan de kant van de subsidiegever. Deze zal in het kader van een dergelijk subsidiestelsel vanuit zijn kostenbewakende verantwoordelijkheid geneigd zijn de meest rendabele activiteiten en productie-eenheden (hospitals, kindertehuizen, verpleeginrichtingen enz) het minst kritisch te bezien en de minder zichzelf bedruipende scherper aan de tand te voelen. Dit werkt niet alleen maatschappelijk ongewenste ontwikkelingen in de hand, het werkt ook verstarrend. Het staat nieuwe ontwikkelingen waarvan de kosten in het begin relatief groot en de baten nog onzeker zijn in de weg.

Er is nog een derde nadelig effect aan verbonden. Dit houdt verband met het feit, dat verschillende maatschappelijk gezien nauw met elkaar samenhangende activiteiten uit verschillende begrotingsposten worden gefinancierd en het beheer daarvan veelal aan verschillende departementen of verschillende afdelingen van een departement is opgedragen. Aangezien ieder van deze departementen en departementale afdelingen in dit stelsel de neiging zal hebben dezelfde redenering te volgen, zullen activiteiten die een relatief groot beslag (zouden) leggen op de begroting van de één maar waarvan de effecten de behoefte aan de activiteiten van een ander zouden verminderen slechts weinig kans maken de voor hun ontwikkeling nodige subsidies te verkrijgen, *ook al zouden zij maatschappelijk gezien het hoogste nut opleveren.*

Op basis van de heersende methodes van financiering en organisatie van activiteiten in de sociaal-culturele sector komen de curatieve en repressieve diensten en voorzieningen voortdurend het eerst en het meest aan bod, de positieve en preventieve gezondheids-, veiligheids- en welzijnsdiensten en voorzieningen te weinig tot hun recht. Het eindeffect van dit alles is juist niet kostenbesparing, maar integendeel kostenverhoging *met een geringer maatschappelijk veiligheids-, welzijns- en gezondheidseffect* dan in een andere opzet mogelijk zou zijn.

Om al deze redenen is het dringend geboden de financiering en de organisatie van de sociale en culturele activiteiten in een andere vorm te gieten. De vorm die hiervoor het meest in aanmerking komt is die van subsidiëring op basis van *begrotingen* in het kader van *regionalisatie*, ondersteund door een centraal beheerde, maar regio-

naal en lokaal opgesplitste *registratie* van alle gegevens die voor een maatschappelijk gericht beleid noodzakelijk zijn en begeleid door centraal gepland meer gedecentraliseerd en onafhankelijk uitgevoerd *onderzoek*. Binnen iedere regio zal een zorgvuldige afweging moeten plaatsvinden tussen het bevorderen van pluriformiteit en coördinatie van de verschillende activiteiten.

Pluriformiteit (evenals kleinschaligheid) is gewenst zowel ten behoeve van een zo groot mogelijke aansluiting bij de cliënten en hun behoeften als om een te grote afhankelijkheid van de cliënten van telkens één instelling of inrichting tegen te gaan. Zij is ook gewenst om de resultaten van verschillende werkvormen te kunnen vergelijken en flexibiliteit in de ontwikkeling te behouden. Het onderzoek zal moeten worden gebaseerd op vergelijking van de regionaal en intra-regionaal opgesplitste gegevens en beleidsondersteunend moeten zijn. Het moet dienen tot objectivering van de beleids- en besluitvorming.

Ten behoeve van de hoogst noodzakelijke vernieuwingen en tot behoud van de nodige flexibiliteit moet bovendien structureel ruimte worden geschapen voor veldexperimenten op basis van projectfinanciering. De beschreven financierings- en organisatievorm past niet alleen beter bij de aard van de activiteiten waarom het hier gaat, de ervaring leert bovendien dat hij de motivering en het kosten- en verantwoordelijkheidsbesef in de lagere échelons helpt te vergroten. Zowel ten behoeve daarvan als om de voorzieningen zo goed mogelijk af te stemmen op de maatschappelijke behoeften is het bovendien gewenst de besluitvorming te *democratiseren* door de betrokkenen (professionele en vrijwillige werkers en cliënten) lokaal, regionaal en per instelling en inrichting daarin in te schakelen.

Aangezien het niet mogelijk is een dergelijke fundamentele herstructurering in één klap te realiseren en evenmin om bij voorbaat aan te geven wat voor iedere activiteit op ieder échelon de meest geschikte vorm is, terwijl hervormingen dringend geboden zijn, moet zo spoedig mogelijk een begin worden gemaakt met de vorming van proefvelden en het uitvoeren van experimenten op projectbasis. De gelden die hiervoor en voor de begeleiding en het evaluerend onderzoek nodig zijn moeten op de begroting worden gereserveerd.

5.1

De zorg voor de gezondheid omvat

- *positieve zorg*, die gericht is op het scheppen van gezonde levensomstandigheden, onder meer door middel van gezondheidsvoorlichting, opvoeding, milieubescherming en veiligheidsmaatregelen;
- *preventieve zorg*, die uiteenvalt in primaire preventie, gericht op het voorkómen van ziekte en stoornissen en secundaire preventie, gericht op opsporing, vroegtijdige diagnostiek en behandeling;
- *curatieve activiteiten*, gericht op genezing en het verlichten van blijvende gevolgen van ziekte en ongevallen.

De toedeling van middelen en de organisatie van de gezondheidszorg moeten een optimale verhouding tussen deze drie aspecten van gezondheidszorg ten doel hebben. Op het ogenblik komen vooral de positieve en preventieve gezondheidszorg in beide opzichten tekort. Bovendien moet het accent worden verschoven van intramurale naar extramurale zorg.

5.2

Er moet een sluitend netwerk van gezondheidsvoorzieningen worden geschapen in nauwe samenhang met de maatschappelijke dienstverlening, dat de positieve en preventieve gezondheidszorg versterkt en daardoor bijdraagt tot ontlasting van de curatieve gezondheidszorg. Hiertoe moeten in de eerste plaats goed geïntegreerde eerste en tweede lijnsvoorzieningen worden opgebouwd.

5.3

Er moet een netwerk van *wijkgezondheidscentra* worden gevormd als basis voor de eerste lijnsgezondheidszorg. De oprichting van deze centra in proefvelden en het onderzoek naar hun functioneren moet verder worden gestimuleerd.

In deze centra moet samenwerking mogelijk zijn en worden bevorderd tussen huisartsen, wijkverpleegkundigen, vroedvrouwen, maatschappelijk werkenden en tandartsen, ondersteund door apothekers, pastores en fysiotherapeuten enerzijds, de deskundigen van regionale gezondheidsdiensten anderzijds.

5.4

Ook de oprichting en het onderzoek naar het functioneren van *regionale gezondheidsdiensten* moet met kracht worden uitgebreid. Aan deze diensten moeten taken worden overgedragen van de GGD's, de schoolgeneeskundige diensten, de bureaus voor geestelijke gezondheidszorg, de jeugd tandverzorging e.d.

5.5

De verzekeringsinstellingen dienen samen met de artsorganisaties per regio een controle-instituut op te richten waarin zowel artsen als verzekeraars en vertegenwoordigers van cliënten zitting hebben. Deze instituten moeten niet alleen kwantitatieve maar vooral ook kwalitatieve controle uitoefenen op de artsenij.

5.6

De wijkgezondheidscentra en de regionale gezondheidsdiensten moeten de vorming van eerste-lijns teams van huisartsen, wijkverpleegkundigen, maatschappelijk werkenden e.a. bevorderen en ondersteunen.

5.7

Er moet een tweede lijnsnet worden gevormd door de overheid op basis van behoeftenbepalingen. De ziekenhuizen zullen hun functies onderling per regio moeten verdelen en afbakenen. Onderzocht moet worden de vervanging van de huidige bestuursstructuur (gekenmerkt door volledige autonomie per inrichting) die niet meer voldoet, door een gemengd regionaal bestuur, samengesteld uit vertegenwoordigers van de overheid, de medewerkenden en de cliënten. Deze regionale besturen zouden tevens kunnen worden belast met bestuursverantwoordelijkheid voor de regionale gezondheidsdiensten en de wijkgezondheidscentra.

5.8

Het gescheiden functioneren van psycho-sociale begeleiding en psychiatrische behandeling is ondoelmatig. Psychiatrische hulpverlening dient zoveel mogelijk te worden geboden door multidisciplinaire teams. In een dergelijk team kunnen zitting hebben: de huisarts, een psychiater, een psycholoog, een sociaal-psychiatrisch verpleegkundige en eventueel andere disciplines. De hulpverlening moet erop gericht zijn de patiënten/cliënten alleen bij uiterste noodzaak uit de samenleving te halen. De beslissing over opname van een patiënt zal moeten worden genomen door bovengenoemd team. Het team is tevens verantwoordelijk voor de continuïteit van de begeleiding van de patiënt vóór, tijdens en na de opname. De psychiater zal ruime consultatieve mogelijkheden moeten bieden voor huisartsen.

5.9

Het onderzoeksbeleid voor de gezondheidszorg moet worden gecentraliseerd en versterkt. Het in verhouding tot het zuiver medisch onderzoek sterk verwaarloosde onderzoek naar organisatie- en managementvraagstukken in de gezondheidszorg moet in het bijzonder ter hand worden genomen. Er moet daarom met spoed een onderzoeksinstituut komen dat zich bezighoudt met vraagstukken op het gebied van organisatie, planning, evaluatie, personeelsvoorziening, financiering, management en daarmee samenhangende problemen in de gezondheidszorg. Dit instituut zou tevens kunnen worden belast met de begeleiding van de herstructureringsprojecten. Daarnaast verdient onderzoek naar de mogelijkheden voor effectieve preventie meer aandacht.

5.10

Het verzamelen, opslaan en bewerken van alle gegevens met betrekking tot de gezondheidstoestand van de bevolking en de gezondheidszorg (die nu wordt uitgevoerd door teveel verschillende instituten waarvan de werkzaamheden niet op elkaar zijn betrokken) moet worden samengebracht in één nationaal instituut.

5.11

Het vestigingsbeleid en de vestigingsnormen van artsen moeten worden onderworpen aan een onderzoek op de vraag, of zij een goed evenwicht opleveren tussen de belangen van de gezondheidszorg en die van de artsen.

5.12

De vraag naar curatief-restauratieve tandheelkundige hulp zal in de naaste toekomst nog sterk toenemen. Hierdoor zal een nog ernstiger

discrepancie tussen vraag en aanbod ontstaan die niet op korte termijn kan worden weggewerkt. In deze situatie moet worden overwogen om het verzorgingspakket voor volwassenen te beperken ten gunste van een werkelijk goede verzorging van de jeugd. Voorts moet worden onderzocht hoe door een actief vestigingsbeleid een betere spreiding van de beschikbare tandartsen kan worden bereikt. Voorkeur gaat uit naar integratie in wijkgezondheidscentra.

5.13

De mogelijkheden moeten worden onderzocht om een belangrijk deel van de dagelijkse werkzaamheden van de tandartsen te delegeren aan medewerkers met een lager opleidingsniveau, in het bijzonder ten dienste van de georganiseerde verzorging van de jeugd.

5.14

De recrutering en opleiding van alle werkers in de gezondheidszorg moet als één complex ter hand worden genomen. De opleiding van verpleegkundigen moet worden losgemaakt van de instellingen. De A-, B- en Z-opleidingen moeten samen worden ondergebracht in scholen. Bij de opleiding van artsen moeten de niet-academische ziekenhuizen zoveel mogelijk worden ingeschakeld.

5.15

Naast de opleiding tot huisarts en tot klinisch specialist vraagt de opleiding tot sociaal-geneeskundige en de voorbereiding op leidinggevende functies in de gezondheidszorg om een meer professionele aanpak. Deze opleidingen moeten worden geconcentreerd in een "School of Public Health".

5.16

Taak en functie van de apotheker moeten opnieuw worden geformuleerd met het oog op een betere geneesmiddelenvoorziening (in het bijzonder buiten de intramurale instituten). De apotheker zal nauwer moeten worden betrokken bij de behandeling van de patiënt. Mede daarom zal de apotheker een plaats moeten innemen in de wijkgezondheidscentra.

5.17

Het inkomen van de apotheker moet worden ontkoppeld van de omzet van de apotheek in het kader van het totstandbrengen van een betere geneesmiddelenvoorziening. Het huidige stelsel heeft als onaanvaardbaar effect, dat de apotheker een "premie" ontvangt bij overconsumptie van geneesmiddelen, terwijl hij inkomen derft indien hij samen met de huisarts de overconsumptie weet in te dammen.

Onderwijs

6.1

In het onderwijs gaat het niet in de eerste plaats om het binnen een zo nauwkeurig mogelijk bepaalde tijd afleveren van een product met zo nauwkeurig mogelijk bepaalde eigenschappen. De primaire taak van het onderwijs is, gegeven bepaalde globale onderwijsdoelen, het in ieder mens aanwezige ontwikkelingsvermogen zoveel mogelijk te activeren en hem in staat te stellen zich overeenkomstig eigen aanleg te ontplooien. Uit dit hoofddoel vloeien enkele eisen voort, waaraan het onderwijs moet voldoen.

6.2

Het onderwijs moet zo worden ingericht, dat naarmate de leerling ouder wordt steeds meer wordt uitgegaan van zijn vermogen en fundamentele recht op zelfbepaling. Al in het funderend onderwijs moet het maken van keuzen uit bestaande alternatieven als grondhouding worden aangeleerd. Het secundaire onderwijs moet stoeien op het medekiezen van de eigen ontwikkelingsrichting en het meebepalen van de leerweg. In het tertiair onderwijs moet de lerende zich een specialisatie en maatschappelijke verantwoordelijkheid eigen maken in confrontatie met zowel een wetenschappelijk als een maatschappelijk forum.

6.3

Het onderwijs moet zo zijn georganiseerd, dat ieder de mogelijkheid wordt geboden zijn leven lang te blijven leren. Dit leren moet zowel mogelijk zijn in werksituaties waarin men zich maatschappelijk waar maakt als in meer afgeschermd "school"-situaties. Het recht op humaan en zinvol werk en het recht op levenslang leren liggen in deze visie in elkaars verlengde.

6.4

Het ontwikkelen van de eigen vermogens is alleen mogelijk in wisselwerking met anderen. Het ontwikkelen van de eigen persoonlijkheid is alleen mogelijk in het kader van persoonlijke relaties tot anderen met een min of meer duurzaam karakter. Zowel primair als secundair en tertiair onderwijs moeten daarom niet alleen een aanbod van keuzemogelijkheden maar ook de vorming van groepsverbanden tot grondslag hebben. De lerenden moet een thuisbasis worden geboden in de vorm van een *stamgroep* die de vervreemding tegengaat die wordt veroorzaakt door te vergaande individualisering en atomisering van het onderwijs. Dergelijke stamgroepen zijn tevens noodzakelijk voor het ontwikkelen van democratische vaardigheden als besluitvorming, zakelijk discussiëren, terugkoppeling van ervaringen met anderen op het eigen functioneren en het ontwikkelen van gevoelens van gezamenlijke verantwoordelijkheid.

6.5

De leerplicht van minderjarigen berust op de verantwoordelijkheid van ouders en van de maatschappij in haar geheel voor de ontwikkeling van kinderen naar hun eigen mogelijkheden in het kader van wat de maatschappij te bieden heeft. Die verantwoordelijkheid gaat slechts zover als de ontwikkeling van het kind dit eist. Op grond hiervan en in het licht van de wenselijkheid een getrapte overgang in te voeren van minderjarigheid naar volle meerderjarigheid dient de leerplicht te eindigen op 16 jaar en te worden gevolgd door een in principe onbepaald *leerrecht* tot 18 jaar.

6.6

Het onderwijs moet meer worden gespreid over het hele leven in plaats van te worden geconcentreerd in de eerste levensfase zoals nu het geval is.

Aan ieder moet een recht worden toegekend om telkens na een aantal arbeidsjaren onderwijs te genieten. Het vervullen van onbetaalde bestuursfuncties van verenigingen e.d. dient hiervoor afzonderlijk (b.v. door middel van een puntenstelsel) te worden meegeteld.

6.7

De toelating tot voortgezet onderwijs na de 18-jarige leeftijd moet niet uitsluitend afhankelijk zijn van selectie door loting, schoolprestaties en/of examenresultaten. Zij die een aantal jaren een arbeidsprestatie hebben geleverd dienen op grond daarvan te worden toegelaten tot voortgezet onderwijs, de effecten hiervan zullen zijn:

- een billijkere verdeling van onderwijskansen,
- een betere beroeps- en onderwijskeuze,
- verhoging van de studiemotivatie,

— meer inzicht bij de student in wat voor zijn werk en algemeen maatschappelijk relevant is.

De aldus veranderde instelling van de studenten zal bovendien zijn weerslag hebben op de docenten en op het onderwijs en ertoe bijdragen dat dit beter wordt afgestemd op de maatschappelijke realiteit en behoeften.

6.8

Onderwijsvernieuwing moet worden voltrokken op grond van verworven ervaringen en door ervaring getoetste inzichten. Organisatorische hervormingen moeten zorgvuldig worden voorbereid en rekening houdend met hun mogelijk ontwrichtende effecten worden ingevoerd. Zij moeten tijdens de invoering met zorg worden begeleid. Hun resultaten moeten nauwkeurig worden geëvalueerd.

6.9

De experimenten met de middenschool moeten worden voortgezet en nauwkeurig worden geëvalueerd. D'66 zal er op toezien dat hun evaluatie niet door partijpolitieke motieven wordt gekleurd.

HOOFDSTUK 7

Buitenlands beleid

Inleiding

Het buitenlands beleid van Nederland speelt zich hoofdzakelijk af op drie gescheiden gebieden: de Oost-West verhouding, de Noord-Zuid relatie en de Europese integratie. Vooral door de sterk toegenomen interdependentie tussen deze gebieden is deze scheiding niet langer houdbaar.

Het is nodig één centrale conceptie te ontwikkelen die meer samenhang kan brengen in ons buitenlands beleid. Deze conceptie moet gebaseerd zijn op de voortschrijdende Europese eenwording. Niet alleen neemt deze al een steeds grotere plaats in onze buitenlandse politiek in, maar zij biedt ook de beste mogelijkheid tot het aanpakken van een aantal voor ons belangrijke politieke problemen, zowel op het binnenlandse als op het buitenlandse vlak.

Een progressief binnenlands beleid zoals D'66 zich dat voorstelt is niet mogelijk zonder de totstandkoming van een democratisch Europa.

Met slechts nationale middelen is het onmogelijk de economische crisis te bestrijden, onze industrie te herstructureren, een effectief regionaal beleid te ontwikkelen, de monetaire onrust tegen te gaan, de multinationals te beheersen, etc. Hoewel een aantal van deze problemen op wereldschaal speelt, ontbreekt een mondiaal kader om hen gemeenschappelijk op te lossen. Het Europees kader is vooralsnog het meest effectieve en geschikte.

Wij zijn van mening dat de gemeenschappelijke wortels van het vrije Europa voldoende sterk zijn om uiteindelijk te komen tot een politieke gemeenschap, waarin ook plaats is voor onze idealen.

Ook in het licht van onze opvattingen over een rechtvaardiger internationale samenleving is de Europese eenwording essentieel. Uiteraard dient Europese samenwerking niet tot een gerichtheid naar binnen te leiden, maar juist een bijdrage te leveren aan op wereldschaal spelende problemen.

Europa kan een bijzondere rol spelen bij de ontwikkeling van de Derde Wereld, al was het maar ten gevolge van de nauwe economische band tussen West-Europa en de Derde Wereld, die van elkaar afhankelijk zijn voor afzetmarkten en grondstoffen. Nederland zal op zichzelf geen rol van betekenis kunnen spelen bij het bereiken van een 'nieuw internationale economische orde'. Het gaat n.l. om de z.g. 'structurele ontwikkelingsproblematiek' — verbetering van export-opbrengsten, toegang tot de markten, versterking van de koopkracht. De EG speelt in de onderhandelingen hierover als het grootste handelsblok ter wereld een centrale rol. De derde wereldlanden koesteren dan ook grote verwachtingen van de Negen.

Een aanvaardbare en evenwichtige ontspanning, noodzakelijk om de wapeningswedloop te beteugelen, is alleen mogelijk zolang de NAVO geloofwaardig blijft. Door Europese defensiesamenwerking zullen zowel kostenbesparingen als effectiviteitsverhogingen bereikt kunnen worden, hetgeen zal bijdragen tot de versterking van de NAVO en de binnenlandse bereidheid deze te ondersteunen.

Er is ook een negatieve overweging. Europese desintegratie, veroorzaakt door stilstand in het integratieproces, is voor een land als Nederland dat zozeer afhankelijk is van andere landen, onaanvaardbaar. Onze afhankelijkheid, in economisch en militair opzicht, zowel van Bonn als van Washington zou er groter door worden. Het resultaat zou zijn afhankelijkheid zonder medezeggenschap. De Nederlandse buitenlandse politiek zou verworden tot een met ethische sluiers omweven onmachtspolitiek.

De Europese eenwording zal een langdurige en moeilijke zaak zijn, die waarschijnlijk niet vóór de eeuwwisseling zal kunnen worden afgesloten. Dit betekent niet dat de noodzaak tot eenwording minder is, maar dat de uitdaging groter is.

Vrede en conflict

Verstoring en bedreiging van de vrede in de wereld vinden meestal hun oorsprong in lokale conflictsituaties, waarin vervolgens grotere mogelijkheden worden gemengd.

De lokale conflicten ontstaan, wanneer naar het gevoel van personen, groepen of volken inbreuk wordt gemaakt op bepaalde, belangrijke beginselen: het respect voor de rechten van de mens, de zelfbeschikking, kortom de gerechtigheid.

Het vestigen of herstellen van duurzame vrede zal daarom steeds gebaseerd moeten zijn op gerechtigheid; is dit niet het geval, dan zal de vrede wortelen in overmacht, dus in feite in geweld; een basis die de kiem van de eigen vernietiging in zich draagt. Gerechtigheid is de fundering van de vrede en van de veiligheid.

Bij het bepalen van zijn standpunt tegenover actuele politieke problemen in de wereld zal D'66 zich laten leiden door een streven naar gerechtigheid. In principe zal daarbij het gebruik van — ook structureel — geweld worden afgewezen.

Wij beseffen dat deze formule geen kant-en-klare oplossing biedt voor alle bestaande problemen. De realiteit bevat machtselementen waarmee het beleid, wil het verantwoord zijn, rekening moet houden.

D'66 houdt evenwel staande dat in geval van verwaarlozing van de gerechtigheid bij het zoeken naar oplossingen van conflicten de resultaten niet anders zullen zijn dan schijnoplossingen, die wel de symptomen maar niet de oorzaken raken, en die zelfs op de korte termijn van twijfelachtige waarde zijn.

Dit geldt zowel voor bijvoorbeeld Zuidelijk Afrika en het Midden Oosten, als ook voor die gevallen waar inbreuk op de gerechtigheid nog niet tot acute internationale confrontatie heeft geleid.

Europese integratie

De verdere Europese integratie zal naar buiten toe gericht moeten worden op de volgende doelstellingen:

- bevorderen van de wereldvrede en de internationale rechtsorde;
- bijdragen tot een rechtvaardiger welvaartsverdeling in de wereld;
- verzekeren van de gemeenschappelijke veiligheid met inachtneming van het Atalantisch kader.

Intern zullen de volgende doelstellingen moeten worden nagestreefd:

- versterking van de Gemeenschappen door uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement en de Europese Commissie. Uitbreiding van bestuurlijke bevoegdheden op Europees niveau moet gepaard gaan met parallelle uitbreiding van de bevoegdheden van het binnenkort rechtstreeks te kiezen Europees Parlement. Slechts op die wijze is te voorkomen dat samenwerking in Europa tot een versterking van de Europese bureaucratie en een verschraving van de nationale democratie leidt.

- 'vermenselijking' van de Gemeenschappen door: solidariteit met sociaal en economisch zwakken, zowel binnen als buiten de Gemeenschapslanden, o.a. door het aanpakken van het werkloosheidsprobleem en een evenwichtiger verdeling van de welvaart binnen de Gemeenschap; de verbetering van de kwaliteit van het bestaan, o.a. door de bescherming en verbetering van het leefmilieu en het rationeel beheer van de natuurlijke hulpbronnen.

- decentralistie.

Evenals bepaalde bevoegdheden collectief op Europees niveau zullen moeten worden uitgeoefend, zal er ook voor gezorgd moeten worden dat niet meer bevoegdheden centraal worden uitgeoefend dan werkelijk noodzakelijk is. Waar mogelijk zullen nationale bevoegdheden via de Gemeenschappen zelfs moeten worden overgedragen aan regionale organen. Een dergelijke benaderingswijze kan bijdragen tot een grotere herkenbaarheid van het gevoerde beleid voor de individuele burger.

Als concrete beleidspunten gelden:

1. Externe betrekkingen.

De samenhang en verdere ontwikkeling van het intern beleid dwingen tot intensivering van de samenwerking binnen de Ge-

meenschappen op het gebied van externe betrekkingen. Daarnaast heeft ook effectieve druk van buiten in het verleden reeds geleid tot gemeenschappelijk optreden van de Negen.

Voor de verdere uitbouw van een gemeenschappelijk optreden naar buiten kunnen die terreinen dienen die het dichtst aanliggen tegen de huidige activiteiten van de Gemeenschap.

In territoriaal opzicht betekent dit dat die gebieden prioriteit krijgen die in de geografische nabijheid van de Gemeenschap liggen (Oost-Europa, Midden Oosten in het kader van de Euro-Arabische dialoog) en landen die een groot belang voor Europa vertegenwoordigen (zoals de VS).

Daarnaast moeten de betrekkingen met de ontwikkelingslanden worden uitgebouwd via een in toenemende mate Europees structureel ontwikkelingsbeleid (b.v. handelspolitiek, landbouw, grondstoffen, overdracht van technologie). Een afzonderlijk Nederlands beleid terzake zou in het algemeen ineffectief zijn en is daarom ongewenst.

2. Nieuwe leden

Europese landen met een democratische structuur zoals Griekenland en Portugal, en in de toekomst hopelijk Spanje, moeten worden toegelaten tot de Gemeenschappen, zowel om de democratie in deze landen te ondersteunen als ook uit solidariteit. Solidariteit kan niet gereserveerd worden voor Derde Wereldlanden, maar moet zich tevens uitstrekken tot achtergebleven landen en regio's in Europa.

3. Economische, monetaire en sociale samenwerking

Hoewel het bereiken van een economische en monetaire unie op korte termijn niet te verwezenlijken lijkt, moet een dergelijke unie als doelstelling volledig gehandhaafd blijven. Essentieel daarbij is dat op Europees niveau bevoegdheden en instrumenten geschapen worden die het voeren van een geïntegreerd sociaal en economisch beleid mogelijk maken. De lid-Staten zullen bindende verplichtingen moeten aangaan, met betrekking tot beleidselementen die de macro-economische situatie van de lid-Staten beïnvloeden, zoals de begrotingstekorten en de financiering daarvan, het stijgingstempo van de collectieve lasten, de liquiditeitscreatie, reglementering van het kapitaalverkeer binnen de Gemeenschap en het externe monetaire beleid.

Daarnaast is het noodzakelijk dat de inkomens- en productiviteitsontwikkeling in de lid-Staten geleidelijk aan voldoende parallel zal verlopen, zodat op den duur het instrument van de wisselkoersaanpassing gemist kan worden. Hiervoor is een communautaire coördinatie van het inkomensbeleid in ieder geval noodzakelijk.

Het economisch structuurbeleid (en met name het industriebeleid) zal in de verschillende lid-Staten moeten worden afgestemd op het verminderen van de onderlinge structuurverschillen. Daarnaast zullen inkomensoverdrachten tussen de lid-Staten moeten bijdragen tot het ombuigen van tijdelijke of blijvende structuurverschillen. Het zal nodig zijn nieuwe credietverleningen aan duidelijke economische en monetaire voorwaarden te binden.

Het sociaal beleid (sociale minimumnormen, werkgelegenheidsbeleid, medezeggenschap), het regionaal beleid, het milieubeleid en het energiebeleid zullen geïntensiveerd moeten worden.

4. Versterking en democratisering

De democratisering van de besluitvorming dient centraal te staan. Van een rechtstreeks gekozen Europees parlement mag een toenemende druk verwacht worden voor een uitbreiding van zijn budgettaire en wetgevende bevoegdheden.

De unanimiteitsregel die de facto voor bijna alle besluiten van de Raad van Ministers geldt moet vervangen worden door besluitvorming bij meerderheid waar dat door het Verdrag van Rome bepaald wordt.

Versterking van de Europese Commissie is eveneens essentieel. Deze kan vooral worden bereikt door het goedkeuren door het Europese Parlement van de benoeming van de voorzitter en het

programma van de Commissie. De rol van de Europese Raad van regeringsleiders moet beperkt blijven tot die van arbiter in belangrijke geschilpunten.

De Oost-West verhouding en de Veiligheid

In een situatie van strategische pariteit tussen Oost en West is de enig aanvaardbare politiek die van ontspanning; d.w.z. van vermindering van gewapend conflict en zoeken naar een stabiele, geleidelijk minder antagonistisch wordende verhouding.

Binnen het geheel van deze Oost-Westverhouding kan Europa een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van de stabiliteit en de kwaliteit van de relatie en bij de bescherming van de rechten van de mens in de totalitair geregeerde staten.

Voorwaarde voor zo'n rol is een voldoende mate van Westeuropese samenwerking, en een regionaal, conventioneel machtsevenwicht.

Op voorzienbare termijn bestaat geen mogelijkheid tot een radicale doorbreking van de confrontatie tussen Oost en West door het instellen van een 'collectief veiligheidssysteem'.

Het is daarom beter zijn energie te besteden aan geleidelijke verbetering van de verhouding zoals die nu bestaat.

1. De ideologische tegenstelling

Bij het verschil tussen Oost en West gaat het om de tegenstelling tussen gesloten systemen die berusten op een bepaalde ideologie enerzijds en anderzijds om pluralistische, onderling tamelijk sterk verschillende samenlevingsvormen, die niet op één ideologie zijn gebaseerd doch die uitgaan van de in vrijheid tot uitdrukking gebrachte keuze van de staatsburgers.

De ideologische tegenstelling tussen Oost en West is dan ook niet die tussen 'communisme' en 'kapitalisme'. Voor de Europeanen heeft het daarom geen zin om zich door het communistische blok een 'ideologische strijd' te laten opdringen. De West-Europese landen streven niet naar een herstel van het 'kapitalisme' in Oost Europa, zoals de USSR nog wel zegt te streven naar de eindoverwinning van het marxisme.

Europa moet tegenover de 'ideologische strijd' een beleid stellen van openheid en tolerantie, gebaseerd op vertrouwen in de kracht van de democratie.

Er behoeft geen overtrokken vrees te bestaan voor een zekere invloed van een communistische partij op een Westeuropese regering als deze op democratische manier tot stand is gekomen (wat dat betreft moet er een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de zuiver ideologische component en die van de machtsuitbreiding van de USSR waarvoor de ideologische wedijver een dekmantel kan vormen).

Wel moet deelname van communisten aan Westeuropese regeringen worden afgewezen als mocht blijken dat zij ofwel door ondemocratische middelen proberen hun positie te versterken of te bestendigen, ofwel zich weigeren terug te trekken wanneer dit op grond van de democratische spelregels zou moeten gebeuren.

Houden de communisten zich echter aan deze spelregels, dan kan hun bijdrage aan de oplossing van de problemen van deze tijd worden verwelkomd, evenals hun bijdrage aan een geleidelijke democratisering van de communistische beweging.

In een redelijke wedijver tussen de Oostelijke en Westelijke opvattingen over maatschappij en organisatie zal moeten blijken hoe de antwoorden kunnen worden gegeven op de grote problemen waarmee Europa en de wereld worden geconfronteerd. Noch het klassieke kapitalisme, noch ook het gecentraliseerde en nog steeds op economische groei geconcentreerde communisme is daartoe in staat.

2. De mensenrechten

Werkelijk stabiele verhoudingen in Europa die niet berusten op een absoluut machtsoverwicht van een van beide supermachten zijn alleen mogelijk als de bevolkingen in voldoende mate tevreden zijn met hun regeringen.

Dit zal het geval zijn als omgekeerd deze regeringen de individuele rechten respecteren van hun onderdanen, bekend als de Rechten van de Mens.

Niet alleen om ideële, doch ook om praktisch-politieke redenen zal daarom Nederland met zijn Europese partners al het mogelijke moeten doen om de eerbiediging van de rechten van de mens te bevorderen.

Ook bij de voortzetting van de multilaterale dialoog, begonnen in de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) dient aan de naleving van de mensenrechten de nodige aandacht te worden besteed. Voor Nederland en zijn partners moet dit een belangrijk criterium zijn bij de beoordeling van de tenuitvoerlegging van de Slotakte door de andere CVSE-staten.

3. Vertrouwen en openheid

Vertrouwen tussen staten is een uitloei van opgedane ervaringen, meer dan iets wat op zichzelf kan worden gecreëerd. Toch moet al het mogelijke gedaan worden om onnodig wantrouwen te vermijden, en het ontstaan van vertrouwen te bevorderen.

Het is vooral met dat doel voor ogen dat Nederland samen met zijn Europese partners moet blijven streven naar een groeiende openheid tussen Oost en West. Alleen als de bestaande hindernissen voor persoonlijk contact en kennisname van informatie uit andere landen worden weggelaten zal wederzijds vertrouwen op een hechte basis kunnen worden gebouwd.

4. Militaire Oost-Westverhouding

A. Uitgangspunt

De defensie-inspanning van Nederland, Europa en de NAVO zal nimmer gericht zijn op het *winnen* van een oorlog; zij heeft het *voorkomen* van gewapende conflicten tot doel. Daarnaast zal een voldoende defensie-inspanning noodzakelijk zijn om politieke pressie van andere staten of groepen van staten tegen te gaan.

B. Macht en invloed

Een land van de grootte van Nederland denkt, als het om macht gaat, eerder in termen van evenwicht dan van overwicht. Voor de Oost-Westverhouding houdt dit in dat wij niet terugverlangen naar de tijd dat de NAVO dankzij een nucleair monopolie een duidelijke positie had van grotere militaire kracht dan het Warschau-Pakt. Het betekent ook dat een situatie waarin het overwicht zou doorslaan naar de andere zijde als ongewenst en gevaarlijk wordt aangevoeld.

Daarnaast is de defensie van een land één van de factoren die zijn politieke gewicht bepalen.

Wil Nederland in EEG en NAVO, en mede daardoor in de wereld een rol kunnen spelen — een rol die het, gezien de geprooncederde gedachten die hier bestaan op politiek en moreel gebied, ook ambieert — dan zal het er zich van bewust moeten zijn dat zijn defensie-inspanning hierbij mede bepalend is.

C. Defensie en ontwapening

Een effectief veiligheidsbeleid kan slechts gevoerd worden wanneer aandacht wordt gegeven zowel aan de militair-strategische realiteit als aan de ontwapeningsgedachte. De wens om de vernietigingswapens uit te bannen zal moeten worden getoetst aan de mogelijkheden die de militaire situatie daartoe geeft, terwijl anderzijds iedere militaire activiteit uiterst kritisch moet worden bezien tegen de achtergrond van het streven naar zo groot mogelijke ontwapening.

In de afgelopen jaren is tussen de supermachten VS en USSR een strategisch evenwicht ontstaan, in die zin dat zij ieder punt van elkaars grondgebied met kernwapens kunnen treffen; ook als antwoord op een aanval van de andere zijde. Dit betekent dat elk van beiden de uiterste omzichtigheid zal betrachten bij het in gang zetten van een escalatieproces dat zou kunnen leiden tot het gebruiken van de 'strategische' kernwapens. Zulk een proces zou met name op gang kunnen komen bij het als eerste inzetten van ook kleinere ('tactische') kernwapens.

Daar komt nog bij dat de gevolgen voor Europa van een nucleair conflict, ook als dat zich zou beperken tot het tactische niveau, verschrikkelijk zouden zijn. Daarom kan thans in een locale of regionale situatie waarin de ene partij een conventioneel en de andere een tactisch nucleair overwicht heeft, niet meer worden egspoken van een politiek relevant evenwicht van krachten.

Een partij die zich conventioneel duidelijk in het nadeel voelt, zeker als hij door de conventionele strijdkrachten in korte tijd onder de voet zou kunnen worden gelopen, zal gevoelig worden voor politieke druk van de andere partij.

Een concreet beleid, gericht op verdere terugdringing van kernwapens, kan slechts bestaan in het vestigen en bestendigen van een evenwichtstoestand op conventioneel niveau, die de mogelijke verleiding wegneemt om door snelle, geconcentreerde actie politieke winst te behalen, met alle onberekenbare gevolgen van dien.

D. Europese aspecten

Zolang er van een conventioneel overwicht aan WP-zijde sprake is, zal eenzijdige ontwapening niet verantwoord zijn. Indien dat overwicht toeneemt dan kan een zekere mate van versterking van de eigen bewapening noodzakelijk worden.

Er moet met vergrote inspanning en verbeeldingskracht worden gestreefd naar regionale afspraken over ontwapening die een stabiele en controleerbare evenwichtstoestand teweeg brengen.

De Europeanen dienen er voor te zorgen dat zij kunnen vertrouwen op eigen conventionele kracht om de theoretische mogelijkheid van een aanval, en daarmee de praktische mogelijkheid van politieke druk, zo veel mogelijk te beperken. Dat een samenwerkend, en liefst geïntegreerd Europa dit niet alleen veel beter doch ook veel goedkoper zal kunnen doen dan in los verband opererende staten spreekt vanzelf. Een hechte Europese samenwerking, ook op het gebied van de defensie is daarom noodzakelijk.

De bereidheid van de VS om deel te nemen in de verdediging van Europa kan door een effectieve, gezamenlijke Europese defensie-inspanning slechts worden vergroot.

Een Europees kernwapen zou slechts noodzakelijk kunnen worden indien, tegelijkertijd, het conventioneel overwicht aan WP-zijde een beslissend karakter zou krijgen, en de nucleaire garantie van de VS zijn geloofwaardigheid, en daardoor zijn afschrikkingskracht zou verliezen. Alleen in zo'n geval zou immers denkbaar zijn dat in bepaalde omstandigheden de USSR als eerste gebruik zou maken van kernwapens tegen Europa.

5. Europese defensie-samenwerking.

Verdergaande samenwerking op defensiegebied tussen de Europese NAVO-landen is vooral van belang in verband met de potentieel sterk kostenbesparende effecten. Met name op de gebieden van meer concrete projecten, zoals de aanschaf en productie van materieel (industriebeleid), research en development, logistiek e.d. liggen voor een specifiek Europese benadering grote perspectieven. De totale Europese integratie op het gebied van defensie kan en mag niet vooruitlopen op de algemene politieke overeenstemming over de doelstellingen van het beleid. Toch bestaat binnen de reeds nu algemeen aanvaarde doelstellingen een grote marge voor een gezamenlijke aanpak en uitwerking. Aan dergelijke samenwerkingsvormen dient een hoge prioriteit te worden toegekend, zodat resultaten kunnen worden geboekt, die bijdragen tot een politieke sfeer waarin op openhartige wijze kan worden gesproken over een mogelijke ruil van taken tussen Europese landen.

Het uiteindelijke doel van een verdergaande Europese defensie-samenwerking is het versterken van de Europese component van de NAVO, zonder afbreuk te doen aan het principe van bondgenootschappelijke samenwerking.

Ontwikkelingssamenwerking

1.1 Algemeen

Ook Nederland kende lange tijd een kleine groep zeer rijken en een grote groep armen. Via inkomensoverdracht is in de laatste veertig jaar niet alleen de welvaart voor allen toegenomen, maar ook het welzijn. De lijn wordt nu doorgetrokken naar het mondiale vlak: ook hier moet spreiding van kennis, macht en inkomen geleidelijk aan verwerkelijkt worden.

1.2 De spreiding van de welvaart zal gericht moeten zijn op de wezenlijke behoeften van de ontwikkelingslanden. Er zal naar gestreefd moeten worden de bevolkingen in de ontwikkelingslanden hun ontwikkelingsproces zoveel mogelijk zelf te doen bepalen, waardoor een grotere garantie bestaat voor behoud van hun eigen culturele waarden (self-reliance ook in sociaal en cultureel opzicht).

1.3 Hierbij moet allereerst aandacht worden besteed aan de elementaire levensbehoeften voor de allerarmste groepen waar ook ter wereld. (Onder deze elementaire levensbehoeften wordt niet alleen verstaan de basisconsumptiegoederen, maar ook de mogelijkheid om arbeid te verrichten, recht op gemeenschapsdienstverlening en participatie in de maatschappij.) Daarnaast moeten, om een mondiale inkomensverdeling tot stand te brengen, structurele hervormingen in de internationale betrekkingen worden aangebracht die een zodanige internationale arbeidsverhouding tot stand brengen dat die op herverdeling van welvaart gericht wordt.

2.1 Een verheffing van de levensomstandigheden van de armste groepen in de ontwikkelingslanden hangt in de eerste plaats af van het binnen deze landen gevoerde beleid.

Rijke landen kunnen zo'n beleid ondersteunen met financiële en technische hulp die het westen kan verschaffen. Ook de hulpverlening via het VN-systeem moet zich in toenemende mate gaan richten op de armste bevolkingsgroepen.

3.1 In de komende vijf jaren zal de internationale financiële hulpstroom zich vooral moeten richten op de armste ontwikkelingslanden, c.q. projecten ten gunste van de armste groepen.

De ontwikkelingslanden met een hoger inkomen per hoofd zijn vooral gebaat bij een herstructurering van de Internationale Economische orde.

3.2 De huidige omvang van de Nederlandse ontwikkelingshulp van 1.25% van het BNP dient als een minimum bijdrage daaraan te worden beschouwd. Gezien de te verwachten geringere groei van het nationale inkomen dient met kracht een zuivering van begrotingsposten die onder het zgn. ontwikkelingsplafond vallen te worden nagestreefd, opdat per 1980 de niet onder de officiële definitie vallende doch wel aan het plafond toegerekende begrotingsposten tot een minimum worden teruggebracht. In het Nederlandse beleid dient prioriteit te liggen op — multilaterale en bilaterale — financiële hulp op voorwaarden gedifferentieerd naar de behoeften van de ontvangende landen. Technische hulp dient deze te ondersteunen.

4.1 Nederland moet zich in de komende jaren inzetten om een Nieuwe Internationale Economische orde tot stand te brengen. Dit zal in de eerste plaats moeten gebeuren in samenwerking met de EG-partners, juist omdat de Europese Gemeenschap als één van de grote handelsblokken in de wereld, een doorslaggevende rol kan spelen bij het tot stand brengen van een Nieuwe Internationale Economische Orde.

Op korte termijn reeds kunnen enkele onderdelen van de NIEO worden uitgewerkt. Hierbij wordt gedacht aan uitvoering van maatregelen ter stabilisering van de grondstoffenprijzen, zoals voorgesteld in het Geïntegreerd Programma van de UNCTAD (VN Raad voor Handel en Ontwikkeling), industriële herstructurering en wijzigingen in de internationale monetaire verhoudingen.

De Verenigde Naties

Over talloze wereldwijde vraagstukken, met name op economisch gebied (bevolking, milieu, voedsel, handel, industrialisatie, energie, werkgelegenheid) is het internationale overleg — vooral ook in het kader van de VN — gedurende de afgelopen jaren sterk geïntensiveerd. Dit is een uitvloeisel van de erkenning dat de problemen van onze tijd grensoverschrijdend en sterk onderling samenhangend zijn en een internationale aanpak vereisen.

De organisatie van de Verenigde Naties als wereldwijd samenwerkingsinstrument heeft door de intensivering van het internationale overleg nieuwe taken en inhoud gekregen.

Versterking der VN door middel van ingrijpende veranderingen in het Handvest moet op praktische gronden worden uitgesloten, maar ook onwenselijk worden geacht. De noodzaak daarvoor is minder urgent dan soms wel wordt gesteld. Waar het om gaat — ook bij het functioneren van de VN — is de politieke bereidheid tot concrete internationale samenwerking. Organisaties en structuren zijn de instrumenten daarvoor en de vlucht in nieuwe organisaties en overlegstructuren mag geen dekmantel zijn voor een gebrek aan politieke wil.

Dit neemt niet weg dat aanpassingen in de werkwijze van de VN, wat betreft de in de afgelopen jaren sterk expanderende economische en sociale sectoren wel op korte termijn gewenst zijn. Het instrumentarium moet daarbij speciaal gericht worden op de totstandkoming van een nieuwe internationale economische orde. In de nabije toekomst lijken met name op het gebied van de handel en financieel/monetaire problemen institutionele hervormingen nodig, die het ontoreikende huidige beleidsinstrumentarium aanvullen. Voorts zal het VN-systeem meer dan voorheen rekening moeten houden met nieuwe samenwerkingsvormen die zich de laatste jaren op regionaal en interregionaal niveau hebben ontwikkeld.

In dit verband zal de samenwerking tussen de ontwikkelingslanden van de Groep van 77 en de Niet-Gebonden Landen van grote betekenis kunnen zijn. Deze is immers gericht op gebruikmaking van de VN als democratisch overlegorgaan tussen ontwikkelde, ontwikkelings- en socialistische landen.

De rol die de VN in conflicten kan spelen, is grotendeels afhankelijk van de politieke realiteit van de dag. Overschatting van haar mogelijkheden is even onjuist als de onderschatting daarvan. De politieke realiteit is afhankelijk van de politieke wil van de afzonderlijke leden van de VN.

Van de penningmeester

De leden van de politieke partij Democraten '66 die tot op heden nog niet aan hun contributieverplichting voor 1976 hebben voldaan, worden daar thans toe uitgenodigd.

Betalingen kunnen geschieden door overschrijving op postgiro 147.77.77 ten name van de penningmeester van D'66, Postbus 1966 te Amsterdam.

Betaling kan eveneens plaats vinden door gebruik te maken van de bijgevoegde acceptgirokaart onder vermelding van lid, aanhanger, belangstellende of donateur.

Adreswijzigingen te zenden aan D'66 postbus 1966 Amsterdam.

Wilt U op het congres van Uw lidmaatschapsrechten gebruik maken dan doet U er goed aan zo snel mogelijk aan Uw contributieplicht te voldoen.

CONTRIBUTIEREGELING 1976

Minimum contributie	f 55,00 per jaar
Inkomens boven f 40.000	f 110,00 per jaar
Jongeren tot 21 jaar en studenten	f 15,00 per jaar

Gezinsleden betalen de helft van bovengenoemde bedragen.

Aanhangers, belangstellenden en donateurs minimaal f 10,00 per jaar.

De penningmeester kan op schriftelijk verzoek op bovengenoemde bedragen ontheffing verlenen.

E.F. Maas, penningmeester

Mutaties in het Hoofdbestuur

De A.L.V. zal enkele nieuwe leden in het dagelijks bestuur van de partij moeten kiezen:

Jan ter Brink treedt af als voorzitter (is kandidaat voor het vice-voorzitterschap),

Jan Glastra van Loon treedt af als vice-voorzitter (is kandidaat voor het voorzitterschap),

Ila Schoutsen treedt af als penningmeester (in feite is Ila al enige tijd afgetreden; in haar plaats is Erno Maas door het Hoofdbestuur benoemd als penningmeester;

Aanmeldingsformulier

Voor een functie in het hoofdbestuur van de Politieke Partij Democraten '66

Datum:

- naam .....
- geboortedatum .....
- adres .....
- telefoon .....
- woonplaats .....
- opleiding .....
- beroep .....

Het congres zal worden gehouden in Tivoli, Lepelenburg, Utrecht. Voor een tijdige aankomst moet men vanuit Den Haag de trein van 08.34 u. (aankomst Utrecht 09.13 u.) nemen, vanuit Amsterdam de trein van 08.47 u. (Utrecht 09.16 u.), vanuit Den Bosch de trein van 08.44 u. (Utrecht 09.20 u.) en vanuit Groningen de trein van 07.13 u. (Zwolle 08.18, Utrecht 09.12 u.).

Er is slechts weinig parkeergelegenheid bij Tivoli zelf. Meer ruimte is er op enige minuten lopen bij het Spoorwegmuseum (het oude Maliebaanstation).

DEMOCRAAT

officieel orgaan van de Politieke Partij Democraten '66

Eindredactie:

Hoofd Bestuur
Postbus 1966
Amsterdam

Abonnement:

is inbegrepen bij het lidmaatschap van D'66.
Een abonnement voor niet-leden van D'66 kost 25 gulden per jaar

Administratie:

Postbus 1966
Amsterdam

Druk:

cv elve labor vincit, Leiden

Deze Congresdemocraat verschijnt onder verantwoordelijkheid van het Hoofdbestuur

Erno Maas stelt er prijs op nu weer als gewoon lid van het DB te fungeren)

Jan Willem Holtslag treedt af als lid.

Leden van D'66 die zich kandidaat willen stellen voor het DB in de functie van voorzitter, vice-voorzitter, pennigmeester, gewoon lid kunnen zich schriftelijk bij het Landelijk Secretariaat (postbus 1966), Amsterdam aanmelden vòòr 16 oktober en daarvoor gebruik maken van onderstaand formulier.

Jan ter Brink

- huidige functie(s) in de partij .....
- datum lidmaatschap .....
- voor welke functie(s) wilt U kandideren? .....
- motivatie kandidatuur .....

Handtekening:

De landelijke verkiezingscommissie maakt bekend dat de termijn voor kandidaatstelling voor een zetel namens Democraten '66 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal — te realiseren via de verkiezingen in april 1977 — is geopend. Zij wijst er echter met nadruk op dat:

— over deelname aan de landelijke verkiezingen 1977 door Democraten '66 eerst wordt beslist op het congres in najaar '76

— er nog niet vaststaat in welk samenwerkingsverband met Resoluut (en/of anderen) dit eventueel zal zijn; ook dit is aan genoemd congres ter vaststelling.

Ieder lid van D'66 kan zich aanmelden of laten aanmelden als kandidaat door middel van een **aangetekend schrijven** aan de secretaris van de landelijke verkiezingscommissie van Democraten '66, de heer

J(an) van den Hazel

Zonegge 07-8

Zevenaar

terwijl van deze aanmelding een afschrift moet worden gezonden aan het landelijk secretariaat, postbus 1966, Amsterdam. (Hier zijn ook de aanmeldingsformulieren verkrijgbaar.)

Bij de aanmelding dient aan de volgende voorwaarden te worden voldaan:

a. de kandidaat dient gedurende tenminste zes maanden voorafgaande aan de aanmelding lid van D'66 te zijn geweest;

- b. ondertekening door de kandidaat van de vragenlijst conform artikel 19 van de Statuten;
- c. bereidverklaring een eventueel kamerlidmaatschap, als een volledige dagtaak te zullen beschouwen, dat wil zeggen in ieder geval de uitoefening van zijn beroep te staken, en bij verkiezing afstand te doen van alle openbare ambten en partijfuncties;
- d. verstrekking van persoonlijke gegevens en van gegevens omtrent vorige en huidige partijfuncties;
- e. bereidverklaring bij directe verkiezing ingevolge de Kieswet, dan wel binnen een half jaar bij opvolging van een direct gekozen, het kamerlidmaatschap te zullen aanvaarden en de garantie daartoe gezien de grondwettelijke eisen in staat te zijn;
- f. opgave van een of meer beleidsonderdelen of departementen waarmee de kandidaat zich na eventuele verkiezing in het bijzonder wil belasten;
- g. opgave van het gebied, waarmee de kandidaat bij eventuele verkiezing in het bijzonder contact wil onderhouden en in verband daarmee opgave van de kieskringgroep waarin de kandidaat aan de verkiezingen wil deelnemen.

De aanmeldingstermijn sluit op 12 oktober 1976 te 24.00 uur.

Namens de landelijke verkiezingscommissie,
R. Heyting, voorzitter

*MB-veg
Pm jo
Staan
lijst!*

Aanvulling bestuur Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 6 november 1976 zal het bestuur van de S.W.B. D'66 aangevuld dienen te worden.

Van de zittende gekozen bestuursleden stellen zich herkiesbaar:

J. C. P. Best
E. Denig
K. H. Klaver
H. C. M. Oosterbeek
M. Verwey

Tijdens de 35e bestuursvergadering (12 augustus 1976) is besloten dat het bestuur na de Algemene Ledenvergadering uit 11 personen zal bestaan, waarvan 4 door het hoofdbestuur en de kamerfractie aangewezen worden. Kandidaten voor een bestuursfunctie kunnen gebruik maken van onderstaand formulier.

Kandidaatstellingsformulier voor bestuurslid Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66

Personalia

- a. naam: .....
- voornamen: .....
- geboortedatum: .....
- adres: .....
- woonplaats: .....
- telefoon: .....
- b. opleiding: .....
- beroep (huidige functie): .....
- c. vervulde en huidige functie binnen D'66: .....

Handtekening:

2. Lid van D'66 sinds: .....

3. Stelt zich kandidaat (of wordt kandidaat gesteld door): .....

voor de functie van: .....

in het bestuur van SWB D'66.

Dit formulier of een gelijkkluidend inzenden naar:

Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66
p/a Postbus 1966 - Amsterdam

datum: ..... plaats: .....

Sluiting inleveringstermijn is op zaterdag 23 oktober.